

17509
R. REIMAN

EESTI KEELE ÕPIK

VII KLASSILE

I VIHK

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

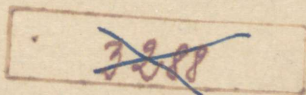
EESTI KEELE ÕPIK

VII KLASSILE

I VIHK

Koostanud R. REIMAN

Täiendanud prof. Kr. KURE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1948

2

A-17383

Esimene osa.

Kokkuvõtteid hääliku- ja vormiõpetusest.

I. SÕNA JA TEMA TÄHENDUSLIKUD OSAD.

§ 1. Meie kõne koosneb sõnadest. Sõnad on kõne lühinad iseseisvad osad. Igalsõnal on oma tähendus. Mõnel sõnal on isegi rohkem kui üks tähendus. Sõna täpne tähendus saab meile selgeks igakord lauses koos teiste sõnadega. Nii näiteks on sõnal *klass* järgnevates lausetes erinevad tähendused:

Meie klass õpib hästi. Õpetaja on klassis. Nõukogude ühiskondlik õppesüsteem on ekspluateerivad klassid, s. o. mõisnikud ja kapitalistid likvideeritud. Sisalik kuulub roomajate klassi.

Suurem osa sõnu omab iseseisvat tähendust. Nad määravad olendit, asja, nähtust, omadust, tegevust, olekut jne. Näit.: *puu, maja, inimene, päike, tuul, hoolsus; andma, võtma, olemine, olema, rippuma* jne.

Kuid on sõnu, mis iseseisvat tähendust ei oma, vaid mis määravad grammatilisi suhteid iseseisvate sõnade vahel. Näit.: *ees* (kasvab *maja ees*), *alla* (*pani laua alla*), *otsa* (*ronis puu otsa*), *pealt* (*võta kapi pealt*) jne.

ära (*ära sööma, ära andma* jne.); *ette* (*ette võtma, ette ütleva* jne.); *alla* (*alla andma*) jne.
ja (*vend ja õde*), *aga, vaid* jne.

§ 2. Paljud sõnad jagunevad ise veel osadeks. Ühed sõnad võivad esineda iseseisvalt, teised liituvad nende külge ja moodustavad siis uue, teise tähendusega sõna. Näiteks vaadame sõnu järgmistes rühmades.

1. *päev, päev/ik, päeva/ne, päevi/tama, päevi/ti*;
2. *pikk, pikk/us, pik/lik, pike/ndama, piku/tama, pikka/misi*;
3. *üks, üh/ik, ühe/nd, üht/sus, ühe/ndama, üks/i*;
4. *üle, üle/m, üle/mine, üle/tama, üle/ndus, üle/ni*.

Igal rühmal on ühine algosa *päev, pikk, üks, üle*, milles peitub selle rühma sõnade põhitähendus. Seda ühist sõnaosa nimetatakse sõna **juureks** e. **põhitüveks**. Temale kuulub harilikult sõna esimene või esimene ja teine silp.

Juures võivad ka häälikulised muutused esineda. Näiteks *päev* võib esineda kujul *päeva-* sõnas *päevane* ja kujul *päevi-* sõnas *päevitama*; *pikk* võib olla kujul *pika-* (*pikaline*), *pikka-* (*pikkamisi*), *pike-* (*pikendama*), *piku-* (*pikutama*); *üks* võib olla kujul *üh(e)-* (*ühik, ühendama*) jne.

Juurtest e. põhitüvedest saame tuletada uusi sõnu teiste tähenduslike sõnaosade abil, mis alati juure külge liituvad. Niisugused sõnaosad, nagu eespool nägime, on *-ik, -us, -lik, -ne, -ta-* jt.

Sõnaosa, mille abil tuletame põhitüvest (juurest) uusi sõnu, nimetatakse **liiteks** e. **sufiksiks**.

Ühtede liidetega tuletame nimisõnu (*-ik, -us, -nd* jt.), teistega omadussõnu (*-ne, -lik* jt.), kolmandatega pöörd-sõnu (*-ta-, -nda-* jt.), neljandatega mäarsõnu (*-ti, -misi*).

Nagu vaatlusel nägime, võib ühe juure e. põhitüve külge liituda ka rohkem kui üks sufiks. Näiteks sõna *mehisus* saadakse liite *-us* abil sõnast *mehine*, sõna *mehine* aga on saadud sõnast *mees* (*mehe*) liite *-ne* abil.

Ühe juurega sõnad moodustavad ühe pesakonna, nad on seega üks sugulasrühm, sest nad on kõik ühest sõna juurest ehk põhitüvest tuletatud. Sellepärast on neil ka tähenduse poolest midagi ühist.

Näiteks on sõnade *käsi, käsilane, käsitama, käsitsema, käsitus, käendama, kättelema, kättama* ühiseks juureks sõna *käsi* (*käe-, kätt-*) ja need sõnad moodustavad seega ühe pesakonna e. sugulasrühma.

On sõnu, millel on kaks või rohkem juurt. Näit.: *võileib, seltsimees, raudteejaam*. Need on **liitsõnad**.

§ 3. Lauses *Rukis tolma*b tähendab sõna *rukis* 'kõrsvilja, mille jahust küpsetatakse leiba', sõna *tolma*b tähendab 'õitseb'. See on nende sõnade aineline e. leksikaalne¹ tähendus. Kuid peale selle on neil sõnadel veel grammatilisi tähendusi. Sõna *rukis* on nimisõna ains. nimetav kääne ja on lauses aluseks. Sõna *tolma*b on pöörsõna jaatava kõne isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku ains. kolmas pööre ja on lauses öeldiseks. Sõnale annavad grammatilise tähenduse eriti tema külge kuuluvad tunnused ja lõpud. Kui tunnused ja lõpud sõnast eraldada, jääb järele sõna tüvi. Seega sõna tüve moodustavad juur e. põhitüvi ja liide e. sufiks kokku. Sõnadel, millel ei ole liiteid, on juur ühtlasi tüveks. Näiteks on sõnal *külas* juureks *küla-*, mis ühtlasi on ka tüveks.

Suurem osa sõnu võib meie kõnes muutuda. See tähendab, et ühe ning sama tüve otsa võivad astuda mitmesugused muutelõpud, mis väljendavad grammatilisi suhteid ja sidet sõnade vahel. Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnade muutmist nimetatakse käänamiseks, pöörsõnade muutmist pööramiseks. Näit.: *küla*, *küla-s*, *küla-l*, *küla-le*, *küla-lt*, *küla-ga*, *küla-ni*, *küla-d* jne. *kirjuta-n*, *kirjuta-d*, *kirjuta-b*, *kirjuta-me*, *kirjuta-te*, *kirjuta-vad*, *kirjuta-ge* jne.

Sõnade *küla* ja *kirjutama* leksikaalne tähendus jääb kõigis neis grammatilistes vormides muutmata. Muutelõpud *-s*, *-st*, *-l*, *-le* jne., *-n*, *-d*, *-b*, *-me*, *-te*, *-vad* jne. asuvad tüve otsa sõltuvalt sellest, missuguseid suhteid teiste sõnadega see sõna ühel või teisel korral lauses väljendab.

Sõnas *küladesse* märgib sõnaosa *-de-* mitmust, sõnas *päevitasime* tähistab *-si-* lihtminevikku, sõnas *pikendatakse* märgib *-ta-* umbisikulist tegumoodi.

Selliseid arvu, aega, tegumoodi ja teisi muuterühmi tähistavad sõnaosad kannavad **tunnuste** nime. Mitmuse tunnuseks on *-de-~te-* ja *-i-* (jalgedega, saartele, õpilasiks); mineviku tunnuseks *-i-~si-* (tulime, lugesid); umbisikulise tegumoe tunnuseks *-ta-~da-*, *-t-~d-*, *-a-* (loetakse, lauldakse, loeti, lauldi, viiakse).

¹ *Leksikaalne* tuleneb sõnast *leksikon*, mis täh. 'sõnastik'. *Leksikaalne* täh. seega 'sõnavaraline, sõnastikuline'.

Puhas vokaallõpuline **tüvi** esineb käändsõnadel **ains. omastavas** ja pöördõnadel **käskiva kõneviisi ains. teises pöördes**. Näit.: *lipu, koti, kuke, venna, kirjaniku; ela, võitle, jutusta*.

Muutelõpp (koos tunnusega, kui seda on) liitub suuremalt jaolt tüve lõppvokaalile, näit.: *kepi-ga, latti-dele, lüka-ke, hakka-vad* jne. Kuid on ka sõnu, milles see liitub tüve lõppkonsonandile, näit.: *keel|t, koer|tele; võt|nud, teh|ke* jne.

Väga paljudel käändsõnadel on ainsuse nimetavas tüve lõppvokaal kadunud. Et ta seal vanasti oli, näeme rahvalauludest, kus *taati, poega, metsa, eite, kirpu* on nimetava käände vormid. Ainsuse nimetavat käänet (võrreldes teistega) tunnemegi sellest, et ta on lühenenud, et tal tüve lõppvokaal puudub, näit.: *tikk, vaat, leht, tark, jalg, ahelik* jne.

Niisuguseid ains. nimetavas ilma tüve lõppvokaalita sõnu loetakse *a-, e-, i-, u-*tüvelisteks selle järgi, millega lõpeb ainsuse *o m a s t a v*.

Nii on *tikk* *u-*tüveline, *sepp* *a-*tüveline, *lill* *e-*tüveline ja *latt* *i-*tüveline, sest ains. omastavas on neil *tiku, sepa, lille, lati*.

Paljude sõnade tüvedel on kaks astet — tugev ja nõrk. Need on astmevahelduslikud sõnad. Astmevahelduslike sõnade tüve arvestatakse käändsõnadel tavaliselt ainsuse nimetava ja omastava, vahel ka omastava ja osastava järgi (sest nimetav kääne on mõnikord lühenenud ja muutunud, näit. sõnal *padi, padja, patja*) ning pöördõnadel *da-*tegevusnime ja oleviku järgi:
1) *tikk: tiku—tikku, rukis: rukki—rukist, lubi: lubja—lupja;*
2) *kukkuma: kukku-da—kuku-n, hakkama: haka-ta—hakka-n.*

Sõnade tähenduslikeks osadeks jaotamine.

Näide: *Püüdlikkude meeste nurmedel rohetasid orased tuule vaiksetes puhangutes.*

Sõna	Juur e. põhitüvi	Liide	Tunnus	Muutelõpp
<i>püüdlikkude</i>	<i>püüd</i>	<i>likku</i>	<i>de</i>	—
<i>meeste</i>	<i>mees</i>	—	<i>te</i>	—
<i>nurmedel</i>	<i>nurme</i>	—	<i>de</i>	<i>l</i>
<i>rohetasid</i>	<i>rohe</i>	<i>ta</i>	<i>si</i>	<i>d</i>
<i>orased</i>	<i>ora</i>	<i>se</i>	<i>d</i>	—
<i>tuule</i>	<i>tuule</i>	—	—	—
<i>vaiksetes</i>	<i>vaik</i>	<i>se</i>	<i>te</i>	<i>s</i>
<i>puhangutes</i>	<i>puha</i>	<i>ngu</i>	<i>te</i>	<i>s</i>

Ülesanne 1. Jaotada osadeks sõnad ja kirjutada nende sõnade tüved välja. *Vesisel luhal kiirustasid vastastikku viimaste niitjate salgad. Mehise randlase katse abistada mässavais lainetes uppujaid kalureid õnnestus suurte pingutustega.* Pealkirjaks: *Sõna osad.*

Ülesanne 2. Koostada tabel astmevahelduslike sõnade jaotamisest, võttes 6 käänd- ja 6 pöörsõna, põhitüve mõlemat kuju tähistades. Näit.:

Sõna	Juur e. põhitüvi (tugev ja nõrk)	Liide	Tunnus	Lõpp
<i>sõpradele</i>	<i>sõpra: sõbra</i>	—	<i>de</i>	<i>le</i>
<i>kudusite</i>	<i>kudu: koo</i>	—	<i>si</i>	<i>te</i>

II. SÕNAVÄLDE JA ASTMEVAHELDUS.

§ 4. Sõnade *suvi, jõuab, varsti* häälikud *-uv-, -õu-, -arst-* kannavad sisehäälikute nime. Sisehäälikuiks on sõna häälikud alates esimese silbi esimesest täishäälikust kuni teise silbi täishäälikuni, viimane juurde arvamata.

Liitsõnades arvestatakse iga liitsõna sisehäälikud eraldi: *kingsepp (-ing, -epp), seinakellad (-ein, -ell)* jne. Liidetega

sõnades arvestatakse liite sisehäälikuid: *kirjalikud, legendikke* jne. Rahvusvahelistes sõnades pannakse tähele harilikult pearõhulise või hiljem järgneva kaasarõhulise silbi sisehäälikuid: *direktor, revolutsioon, kongress, kilogramm* jne.

Võrdleme sisehäälikute pikkuse poolest sõnu:

<i>Jõgi libiseb nagu hõbedane rada kevadisel luhal</i>	<i>Koolilapsed istuvad silla veertel</i>	<i>Päike kallab kuldseid kiiri kõrgest taevast</i>
--	--	--

Sõna, mille sisehäälikud on lühikesed e. I vältes, on **esmavälteline**. Esmavälteliste sõnade sisehäälikuteks on lühike täishäälik ja lühike kaashäälik: *ema, tuli* jne.

Sõna, mille üks sisehäälik on keskpikk e. II vältes, teised aga lühikesed, on **teisevälteline**. Hääldamisel kuuldu selle esimene silp niisama pikk kui teine silp: *venna* (*ven-na*), *keelte* (*keel-te*) jne. Teisevälteliste sõnade sisehäälikutes ei ole ülipikka häälikut.

Sõna, mille üks sisehäälik on ülipikk e. III vältes, on **kolmandavälteline**. Hääldamisel kuuldu esimene silp teisest pikem ja meie võime ülipikka häälikut venitada, ilma et see tunduks moonutatuna: *võõrad* (*võõ-rad*), *keetma* (*keet-ma*) jne.

Kõik üksikult hääldatavad ühesilbilised sõnad loetakse kolmandavältelisteks: *tee, sai, poiss, et, ma, on* jne.

Ülesanne 3. Eraldada tekstis sõnade sisehäälikud sulgudega ja koostada neist sõnadest kolmeveeruline tabel sõnavälte järgi, teisevälteline sisehäälik ühekordselt, kolmandavälteline kahekordselt alla kriipsutada. Pealkirjaks: *Sõnavälde*.

*Au Sulle, Isamaa, vaba ja võitmatu,
rahvaste õnne ja õitsengu maa!*

(Nõukogude Liidu hümn)

*Rahvale elada olgu me püüd,
sellest las helada laulud meil nüüd.*

(R. Parve)

*Hoogu, raudne traktor! Hoogu seltsimees!
 Põld on nagu meri — ääretu me ees.
 Künname me kokku külad, talumaad,
 üheks võimsaks väljaks väiksed põlluraad . . .*

(H. Angervaks)

Näidis: (Au) S(ull)e, (Is)a m(aa), v(ab)a j(a) v(õitm)atu,...

Esmavärtelised	Teisevärtelised	Kolmandavärtelised
<i>Isa, vaba</i>	<u>Sulle</u>	<u>Au</u> , <u>maa</u> , <u>ja</u> , <u>võitmatu</u>

§ 5. Paljudes sõnades võivad sisehäälikud esineda kahel kujul: **tugevas ja nõrgas astmes**, näit.: *rukkid — rukis, mets — metsad, leib — leivad*, või jälle püsida ja kaduda (või muutuda), näit. *mägi — mäe, sõda — sõja*.

Astmevaheldus võib olla: 1) **vältevaheldus**, näit. *pikk — pikad* ja 2) **laadivaheldus**, näit. *vesi — vee, sõda — sõja*.

Sõnu, millede sisehäälikud vahelduvad, nimetatakse **astmevahelduslikeks**; sõnu, millede sisehäälikud ei muutu, nimetatakse **astmevaheldusetuiks**.

Ülesanne 4. Määrata teksti sõnades astmevaheldus ja koostada neist kolmeveeruline tabel: 1) astmevaheldusetud, 2) astmevahelduslikud — a) tugev aste, b) nõrk aste. Pealkirjaks: *Astmevaheldusetud ja astmevahelduslikud sõnad*.

Vanad põllulapid, kitsad piiriread, sina, raudne sõber, võimsalt kokku vead. (H. Angervaks.) *Kõik hiilgav pole kuld. Õige hõlma ei hakka ükski. Väsib ruttu äkiline, peab vastu pikaline. Uued luuad pühivad puhtad toad.* Näiteks:

Astmevaheldusetud	Astmevahelduslikud	
	Tugev aste	Nõrk aste
<i>vanad</i>	<i>kitsad</i>	<i>põllulapid</i>

(Järg lk. 12)

III. K Ä Ä N A M I N E.

§ 6. Käänamistabel.

K ä ä n d e d	Ainsus	Mitmus		L õ p u d		
		-de-, -te-	-i- (e, u)	Ain- sus	Mitmus	
1. Nimetav kes? mis?	<i>töö</i> <i>sepp</i> <i>tarve</i>	<i>tööd</i> <i>sepad</i> <i>tarbed</i>	— — —	— — —	} -d (tunnus)	
2. Omastav kelle? mille?	<i>töö</i> <i>sepa</i> <i>tarbe</i>	<i>tööde</i> <i>seppade</i> <i>tarvete</i>	— — —	— — —		} -de või -te (tunnus)
3. Osastav keda? mida?	<i>tööd</i> <i>seppa</i>		<i>töid</i> <i>seppi</i> ~ <i>seppasid</i>	-d — —		
4. Sisseütlev kellesse? millesse?	<i>tarvet</i> <i>töösse</i> <i>seppa</i> ~ <i>sepassse</i> <i>tarbesse</i>	— <i>töödesse</i> <i>seppadesse</i>	<i>töisse</i> <i>seppisse</i>	-t -sse või —	} -de(-te-) või -i- (tunnused)+-sse	
5. Seesütlev kelles? milles?	<i>töös</i> <i>sepas</i> <i>tarbes</i>	<i>töödes</i> <i>seppades</i> <i>tarvetes</i>	<i>töis</i> <i>sepis</i> <i>tarbeis</i>	-s — —		„ -s
6. Seestütlev kellest? millest?	<i>tööst</i> <i>sepast</i> <i>tarbest</i>	<i>töödest</i> <i>seppadest</i> <i>tarvetest</i>	<i>töist</i> <i>sepist</i> <i>tarbeist</i>	-st — —		„ -st

7. Alaleütlev kellele? millele?	<i>tööle</i> <i>sepale</i> <i>tarbele</i>	<i>töödele</i> <i>seppadele</i> <i>tarvetele</i>	<i>töile</i> <i>sepile</i> <i>tarbeile</i>	<i>-le</i>	„	<i>-le</i>
8. Alalütlev kellel? millel?	<i>tööl</i> <i>sepal</i> <i>tarbel</i>	<i>töödel</i> <i>seppadel</i> <i>tarvetel</i>	<i>töil</i> <i>sepil</i> <i>tarbeil</i>	<i>-l</i>	„	<i>-l</i>
9. Alaltütlev kellelt? millelt?	<i>töölt</i> <i>sepalt</i> <i>tarbelt</i>	<i>töödelt</i> <i>seppadelt</i> <i>tarvetelt</i>	<i>töilt</i> <i>sepilt</i> <i>tarbeilt</i>	<i>-lt</i>	„	<i>-lt</i>
10. Saav kelleks? milleks?	<i>tööks</i> <i>sepaks</i> <i>tarbeks</i>	<i>töödeks</i> <i>seppadeks</i> <i>tarveteks</i>	<i>töiks</i> <i>sepiks</i> <i>tarbeiks</i>	<i>-ks</i>	„	<i>-ks</i>
11. Olev kellena? millena?	<i>tööna</i> <i>sepana</i> <i>tarbena</i>	<i>töödena</i> <i>seppadena</i> <i>tarvetena</i>	<i>töina</i> <i>sepina</i> <i>tarbeina</i>	<i>-na</i>	„	<i>-na</i>
12. Rajav kelleni? milleni?	<i>tööni</i> <i>sepani</i> <i>tarbeni</i>	<i>töödeni</i> <i>seppadeni</i> <i>tarveteni</i>	<i>töini</i> <i>sepini</i> <i>tarbeini</i>	<i>-ni</i>	„	<i>-ni</i>
13. Ilmaütlev kelleta? milleta?	<i>tööta</i> <i>sepata</i> <i>tarbeta</i>	<i>töödeta</i> <i>seppadeta</i> <i>tarveteta</i>	<i>töita</i> <i>sepita</i> <i>tarbeita</i>	<i>-ta</i>	„	<i>-ta</i>
14. Kaasaütlev kellega? millega?	<i>tööga</i> <i>sepaga</i> <i>tarbega</i>	<i>töödega</i> <i>seppadega</i> <i>tarvetega</i>	<i>töiga</i> <i>sepiga</i> <i>tarbeiga</i>	<i>-ga</i>	„	<i>-ga</i>

Märkus: Mitte kõigist sõnust ei saa ega sobi moodustada *i*-mitmust, vähemalt kõiki käändeid mitte.

Ülesanne 7. Käänata *pikk rukis* ainsuses ja *-de-* ning *-i-*mitmuses. Pealkirjaks: *Käänamine: pikk rukis.*

Ülesanne 5. Määrata järgnevate sõnade astmed ja kirjutada nad, tekstis puuduva astmega täiendades, tabeliks, rühmitades neid ühtlasi käänd- ja pöörd sõnadeks:

okas, kirjanik, kausi, saapa, varss, oad, tõbi, lambad, silda, purre, luha, nuga, härja, jalgu, söe, saag, sattuda, aitan, niidan, marsin, kõlban, tõmmata, vedada, haududa, sadada, korrata, tahan, algan, süljata, ohkan, kududa, saagida.
 Pealkirjaks: *Tugev ja nõrk aste.* Näiteks:

Käändsõnad		Pöörd sõnad	
Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
<i>okkad</i>	<i>okas</i>	<i>sattuda</i>	<i>satun</i>

Ülesanne 6. Koostada tabel välte- ja laadivaheldusest, võttes kummastki vaheldusest 6 käänd- ja 6 pöörd sõna. Pealkiri endine. Näiteks:

Välte vaheldus		Laadivaheldus	
Tugev aste	Nõrk aste	Tugev aste	Nõrk aste
<i>saak</i> <i>õppida</i>	<i>saagi</i> <i>õpin</i>	<i>nõgi</i> <i>laduma</i>	<i>nõe</i> <i>laob</i>

Silla vahele kuuluvad tabelid nr. 1 ja 2.

Ülesanne 10. Käänata sõnu peakäänetes: 1) *kepp, jutt, kukk* ja 2) *hüpe, ratas, lõke*. Märkida, missugustes käänetes on esimese ja teise rühma sõnadel tüves *k, p, t* ja missugustes käänetes *kk, pp, tt*.

Ülesanne 11. Kirjutada tekstis lihtsulgudes olevad sõnad tarvilikku ainsuse, nurksulgudes sõnad vajalikku mitmuse käändesse. Pealkirjaks: *Õigekirjutus.*

Elekter.

(Üks päev) käis juhataja läbi [vanem klass] ja küsis: „Kes tahab tulla kaevama [auk] [elektripost] jaoks?“ Tõu-

sis elevus: kool saab (elekter)! (Niisugune töö) peavad [õpilane] kindlasti abistama. Ei enam [tahmuv lamp] ega [tüdinenud tulevalvur]! [Hämar, igav õhtutund] täidab rõõmus töö ja mäng [helevalge ruum]. Ei enam [kokkupõrge] [kitsas vahekoda] ega (nukker norutamine) [pime nurk]!

Kõik tahtsid kohe [labidas], kuid koolil oli [see] vähe. (Esimene pärastlõuna) töötasime [pooletunnine vahetus]. (Teine hommik) tulime kõik [labidas], kuid (õppimine) ei lubatud häirida.

Jätkasime [vahelduv salk], [õpetaja] mõõtsid ja märkisid [koht]. (Iga õhtupoolik) tulid [esimene] 7. klassi tüdrukud.

(Uus nädal) vedasid [lapsevanem] [talgud] postid kohale ja püstitasid [see]. Eile algas [juhe] tõmbamine, mida [vahetundi] jookseme vaatama.

Varsti säravad meil [elektripirn] (lagi), täites (hele valgus) [klass], (saal), [koridor], (internaat).

Ülesanne 12. Kirjutada tekstis nurksulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse, lihtsulgudes olevad tarvilikku mitmuse (-de- ja -i-) käändesse. Pealkiri endine.

Kodutamm.

Olen näinud [pikk aasta] rännates mööda [maa] [uhke tamm] (suur mets, lai aas, tore park, avar aed ja õu), kuid armsamaks (kõik see) on jäänud kodutamm karjamaal. (Helge suvepäev) [kirju lehm, väike lammas] hoides puhkasin tema all, vahtides [valge pilv, keerutav pääsuke, kauge linnatorn]. (Vihmane tund) kuulasin, kuidas [jäme piisk] rabises ta (paks leht). Tuli sügis (tugev torm, raske vihm), jällegi laotas ta varjates minu üle oma [kähhar oks], millelt tuuleiilid kiskusid koltunud [leht, viimane ehe].

Ülesanne 13. Kirjutada ainsuse n metav, omastav osastav, sisseütlev ja alaleütlev pärisnimedest: *Jõe, Jõgi, Raua, Raud, Kalda, Kallas, Kreutzwald, Kitzberg, Krõlov, Puškin, Jakobson, Tšernõševski, Tolstoi, Shakespeare, Tallinn, Tartu, Rakvere, Võru, Moskva, Leningrad*. Pealkirjaks: *Pärisnimede käänamine*.

§ 8. Asesõnad.

1) Isikulised *mina ~ ma, sina ~ sa, tema ~ ta.*

Nim.	<i>mina ~ ma,</i>	<i>meie ~ me,</i>	<i>tema ~ ta,</i>	<i>nemad ~ nad</i>
Omast.	<i>minu ~ mu,</i>	<i>meie ~ me,</i>	<i>tema ~ ta,</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>mind,</i>	<i>meid,</i>	<i>teda,</i>	<i>neid</i>
Sisseeütl.	<i>minusse ~ musse,</i>	<i>meisse,</i>	<i>temasse ~ tasse,</i>	<i>nendessee ~ neisse.</i>
Seesütl.	<i>minus ~ mus,</i>	<i>meis,</i>	<i>temas ~ tas,</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>minust ~ must,</i>	<i>meist,</i>	<i>temast ~ tast,</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>minule ~ mulle,</i>	<i>meile,</i>	<i>temale ~ talle,</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>minul ~ mul,</i>	<i>meil,</i>	<i>temal ~ tal,</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>minult ~ mult,</i>	<i>meilt,</i>	<i>temalt ~ talt,</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>
Saav	<i>minuks,</i>	<i>meieks ~ meiks,</i>	<i>temaks,</i>	<i>nendeks ~ neiks</i>
Olev	<i>minuna,</i>	<i>meiena,</i>	<i>temana,</i>	<i>nendena</i>
Rajav	<i>minuni,</i>	<i>meieni,</i>	<i>temani,</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>minuta,</i>	<i>meieta,</i>	<i>temata,</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>minuga ~ muga,</i>	<i>meiega,</i>	<i>temaga ~ taga</i>	<i>nendega</i>

Nagu *mina ~ ma* käänduvad *sina ~ sa.*

Pikemaid kujusid *mina, sina, tema* jne. tarvitatakse lauserõhulises kohas, lühemaid *ma, sa, ta* jne. lauserõhutuskohas. Näit.: *See olin mina; kes kutset kuulis, mitte sina. Ma tahtsin parajasti välja minna, kui sa koputasid. Kas sa ei usu, et tema teeb tööle jalad alla?* Lauserõhutud *ma, sa, ta, me, te* jäetakse vahel täiesti välja, kui nende tähendus väljendub pöördelõpus: *Ma läksin ~ Läksin hommikul vara välja.*

2) Enesekohane asesõna *enese ~ enda* (kelle?) kuulub esijoones pöörd sõna juurde (*võttis endale*).

Omastav asesõna *oma* (missugune?) kuulub nimisõna juurde (*oma raamat, omis asjus*). *Oma* käändub ainult lauserõhulises asendis, näit.: *Võtsin kõik oma asjad maale kaasa. Ta vaatas oma raamatuid, mina aga omi. Igaüks söögu oma st kausist!*

3) Näitavatel asesõnadel *see, too* on järgmised lühemadujud, mida tarvitatakse lauserõhutuskohas:

Sisseütl.	<i>sesse</i>	<i>neisse</i>	<i>tosse</i>	<i>noisse</i>
Seesütl.	<i>ses</i>	<i>neis</i>	<i>tos</i>	<i>nois</i>
Seestütl.	<i>sest</i>	<i>neist</i>	<i>tost</i>	<i>noist</i>
Alaleütl.	—	<i>neile</i>	—	<i>noile</i>
Alalütl.	<i>sel</i>	<i>neil</i>	<i>tol</i>	<i>noil</i>
Alaltütl.	<i>selt</i>	<i>neilt</i>	<i>tolt</i>	<i>noilt</i>
Saav	<i>seks</i>	<i>neiks</i>	—	<i>noiks</i>
Rajav	<i>seni</i>	—	—	—
Kaasaütl.	<i>seega</i>	—	<i>tooga</i>	—

Näit.: *Kas sellest asjast tuleb midagi? Sel asjal on teine külg.*

4) Asesõnad *keegi ~ keski, miski, ükski, kumbki* käänduvad nagu *kes, mis, üks, kumb*, kusjuures *-gi, ~ -ki* igakord järgneb käändelõpule. Näit.:

Nim.	<i>keegi</i>	<i>miski</i>	<i>kumbki</i>
Omast.	<i>kellegi</i>	<i>millegi</i>	<i>kummagi</i>
Osast.	<i>kedagi</i>	<i>midagi</i>	<i>kumbagi</i>
Sisseütl.	<i>kellesegi</i>	<i>millesegi</i>	<i>kummasegi</i>
Alaleütl.	<i>kellelegi</i>	<i>millelegi</i>	<i>kummalegi</i>
Saav	<i>kellekski</i>	<i>millekski</i>	<i>kummakski</i>

5) Muud asesõnad käänduvad nagu vastava rühma nimisõnad.

Liit-asesõnul käändub ainult viimane osa, peale sõnade **seesama, seesamane, seesinane, üksainus**, millel käänduvad mõlemad osad.

Näit.: *selline, säärane* nagu *punane*; *sama, oma* nagu *sõna*; kuid *seesama, sellesama, sedasama, sellesesamasse, needsamad, nendesamade, nendessesamadesse* jne.

6) Mitmus puudub asesõnul **üksteise, teineteise, iga, keegi, miski, igaüks, üksainus**. Sõnad *eri* ja *kogu* ei käändu: *eri küsimus, kogu asjale*.

Ülesanne 14. Asetada sulgudes olevad asesõnad, kahe puhul õiget valides, nõutavasse käändesse. Pealkirjaks: *Asesõna*.

Täna hakkam (mina ~ ma) puid lõikama. (Mina ~ ma) lähen praegu valvekorda. See oli (tema ~ ta), kes esimesena finišisse jõudis, mitte (sina ~ sa). (Mina ~ ma) lõpetasin parajasti kirjandi, kui (teie ~ te) algasite. (Tema ~ ta) loodeti paljugi, kuid (tema ~ ta) ei täitnud neid lootusi. Kevadel lahkusid õpilased (üksteise ~ teineteise); mina ja Vello jäime kirjavahetusse (üksteise ~ teineteise). Ma võtsin suveks (oma ~ enda) sõbra peenrad (oma ~ enda) hoida. Õpetaja kutsus sünnipäevaks (oma ~ enda) juurde (oma ~ enda) endisi õpilasi. Mis ta (oma ~ enda) nii palju räägib! (Oma ~ enda) kiitus haiseb, võõra (oma ~ enda) heliseb. Iriseja ei rahuldu (miski) ega sobi (keski). (Üksainus) südamest tõuseb suur tuli. Otsi süüa (enda ~ oma) ja (oma ~ enda) kaaslastele, küll mina otsin (enda ~ oma).

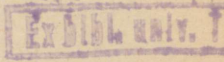
§ 9. Arvsõnad.

(Vt. kõigepealt tabelit lk. 17)

Ülesanne 15. Kirjutada kõik arvud sõnadega. Pealkirjaks: *Arvsõna*.

Eduard Vilde sündis 5. III 1865, suri 26. XII 1933, elas seega aastat kuud päeva vanaks. Tõendan oma allkirjaga, et olen vastu võtnud Välja Tarbijate Kooperatiivilt

27 laotööpäeva eest 675 rubla. Rahvamaja remondiks kulus 2275 tellist, 2182 kg lupja, 891 kg tsementi, 15 m³ laudu, 60 kg värnitsat, 21 kg värvi, 145 tööpäeva. Tammsaare roman „Tõde ja õigus“ 5 köites sisaldab 2521 lk., millest peatusin 3. köite 247. leheküljel. Kas mäletad, et ladusime vagunisse oma kooli jaoks 2346 korstnakivi.

	Lihtarvud	Liitarvud
Põhtarvud : kui palju?	<p>üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme, sada, tuhat, miljon, miljard.</p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. kolm tuhat kakssada viiskümmend kuus</p> <p>Om. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuue</p> <p>Os. kolme tuhat kahtsada viitkümmend kuut</p> <p>Sisseütl. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuesse jne.</p> <p>Sõnad <i>-teist</i>, <i>-kümmend</i> ja <i>-sada</i> kirjutatakse oma täiendsõnaga kokku, muud lahku.</p> <p>Omastavas ja osastavas käänatakse kõiki arvosi, muis käändeis ainult viimast, kuna eelmised jäävad omastavasse.</p>
Järgarvud : mitmes?	<p>esimene, teine, kolmas, neljas, viies, kuues, seitsmes, kaheksas, üheksas, kümnes, sajas, tuhandes, miljonnes, miljardes, seega tavaliselt põhiarvu omastav + <i>-s</i> (omastav <i>-nda</i>).</p> <p>Käänduvad nagu nimisõnad.</p>	<p>Nim. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuues</p> <p>Om. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuenda</p> <p>Os. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendat</p> <p>Sisseütl. kolme tuhande kaheksa viiekümne kuuendasse jne.</p> <p>Tuletamine: Viimane arvosa järgarvuna (<i>-s</i>), kõik eelmised põhiarvu omastavas.</p> <p>Käänatakse ainult viimast arvosa.</p>

Järgneb tabel nr. 3.

Pööramistabel.

B. Käändelised muuted.

Liigid	Muuted	T e g u m o o d	
		Isikuline	Umbisikuline
I. Tegevus- nimed	<i>-ma</i>	<i>tooma, toomas, toomast, toomata</i> <i>õppima, õppimas, õppimast, õppimata</i> <i>hakkama, hakkamas, hakkamast, hakkamata</i>	<i>toodama</i> <i>õpitama</i> <i>hakatama</i>
	<i>-da</i>	<i>tuua, tuues</i> <i>õppida, õppides</i> <i>hakata, hakates</i>	—
II. Kesk- sõnad	Olevik	<i>toov, õppiv, hakkav</i> (käändub)	<i>toodav, õpitav, hakatav</i> (käändub)
	Minevik	<i>toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Teo- nimisõnad	Teonim	<i>toomine, õppimine, hakkamine</i> (käändub)	—
	Tegijanimi	<i>tooja, õppija, hakaja</i> (käändub)	—

Järgneb tabel nr. 5.

Ülesanne 19. Kirjutada sulgudes olev pöörd sõna tarviliku käändelisse muutesse. Pealkirjaks: *Käändelised muuted.*

Kaunist ei väsi silm (nägema), head kõrv (kuulma). Kus viga näed (laitma), seal vaja (aitama). Me ei ela, et

(sööma), vaid sööme, et (elama). (Kinkima) hobuse suhu ei kõlba (vaatama). Kus (tegema — keda?), seal (nägema — keda?). Kõik (hiilgama) ei ole kuld ega (mustama) — muld. (Tallama) karjateel ei kasva rohtu ega (veerema) kivil sammalt. Parem (käima) kaks korda (küsimä), kui üks kord (eksima). (Lõpetama) igamees targem kui (algama). (Käima — kellel?) palju (käima), (viima — kellel?) vähe (viima). (Ette kartma) on parem kui (taga kahetsema), (ette vaatama) on tarkuse ema. (Andma) igamees hea, (tagasi nõudma) halb. (Maha jätma) leib läheb magusaks. (Liikuma) vesi selgib, (seisma) soganeb. Tee hubasem (minema) kui (tulema). Ei käida adrata (kündma) ega noodata kalu (püüdma). Mehi ei pea (lugema), vaid (kaaluma).

Ülesanne 20. Kirjutada ajalehest „Noorte Hää!“ omal valikul üks vihiku lehekülg ära ja märkida iga pöörd sõna järele tema muude.

Teine osa.

Tuletusõpetus.

I. SISSEJUHATUSEKS.

§ 12. Inimeste ühiskondlik elu muutub pidevalt. Muutuvad tööriistad, tootmisviisid ja ühiskondlikud vormid.

Ürgaja inimeste esimesteks tööriistadeks olid kepp ja kivi. Jahimajanduse aja tööriistadeks olid kivikirves, vibu ja nool. Peale seda tekkisid metalltööriistad, tekkisid karjandus ja põllundus. Ühiskond jagunes klassideks. Ühel pool olid orjapidajad, teisel pool orjad. Orjamajapidamist asendas feodaalkord, kus valitsejateks olid feodaalisandid, mõisnikud ja tootjateks pärisorjad-talupojad. Kapitalistlikus korras kuulusid ja kuuluvad tootmisvahendid kapitalistidele, kellele töölised peavad oma tööjõudu müüma ja lisaväärtust looma, millest tuleb kasum kapitalistile. Kapitalistid ekspluaateerivad niiviisi töölisi. Kapitalistlikuks ajaks oli tehnika tõusnud kõrgele tasemele. Vabrikutes ja tehastes töötatakse sel ajal masinatega.

Sotsialistlik revolutsioon murdis mõisnike ja kapitalistide võimu Venemaal 1917. aastal. NSV Liidus arendatakse tööstust ja põllundust töörahva huvides, et luua kõiges küllus ja järk-järgult üle minna sotsialismilt kommunismile.

Selles ühiskondlikus arenemisprotsessis arenevad ka inimese mõtlemine ja keel. Uute asjade ja nähtustega koos tekivad uued mõisted ja sõnad. Kaovad mõned asjad ja nähtused inimeste elust, vananevad ning kaovad ka sõnad.

Karjapidamine on andnud sõnad *karjane*, *karjandus*, *karjatama*, *karjamaa*, *tõukari* ja koduloomade nimetused nagu *lehm*, *pull*, *härg*, *õhv*, *mullikas*, *vasikas*, *mära*, *täkk*, *ruun*, *hobune*, *sälg* jne. Põllupidamine on toonud keelde viljade

nimetused nagu *rukis, nisu, oder, kaer* jt. ning põllutööstuste nimetused nagu *sahk, sirp, ader, vikat* jt. Sõna *kündma* on tulnud sõnast *küüs*, mis soome keeles esineb kujul *künsi* ja mis tähendas oksa või konksu, millega vanal ajal „künti“. Aurujõu rakendamiseks on loodud sõnad *aurumasin, aurik* e. *aurulaev, aurujõud, auruhaamer, auruveski, aurküte, aurutama* jt.

Nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas on tekkinud sõnad: *täitevkomitee, külanõukogu, bolševik, kolhoos, kollektiviseerimine, brigadiir, Oktoobrirevolutsioon, stahhaanovlane, viisaastak, marksism, leninism* jt.

Niisugune sõna nagu *kabu*, mis tähendas naist, töölooma, veist, on neis tähendustes igapäevasest keelest kadunud. Samuti ei tarvitata enam sõnu *teoline, nõbu, arp, leisik, puud, verst, konstaabel, urjaadnik* jt.

Keelt ei loo mitte üksikud inimesed, vaid rahvas, nagu ajalugugi teeb rahvas.

Sõnavara rikastatakse mitmel viisil.

1) Uusi sõnu saame olemasolevate põhitüvede liitmisega liitsõnadeks: *teravili, kariloom, raudäke, metallitööstus, elektrijaam, maailm, emakeelne, abielluma* jt.

2) Uusi sõnu tuletatakse olemasolevatest põhitüvedest liidete abil: *tegu, teos, tegur, tegelane, tegev, tegutsema, tegelema* (sõnast *tegema*); *lennuk, lendur, lennutama, lendlema* (sõnast *lendama*); *jalats, jalutu, jalutama, jalgne, jalgsi* (sõnast *jalg*) jt.

3) Uusi sõnu saadakse kirjakeelde ka murretest. Nii on eesti kirjakeelde murretest võetud *perv, rõivas, küündima, muljuma, kalmistu, peni* jt.

4) Keeleteadlased on moodustanud uusi sõnu ja rahvale esitanud tarvitamiseks. Mõned neist on rahvas tarvitusele võtnudki, nagu sõnad *relv* (*sõjariista* asemel, meenutab sõna *revolver*), *veenma* (uskuma panema), *laup* (otsaesine, venekeelse *лоб* järgi), *laip* (saksakeelse *Leiche* järgi, mida hääldatakse *laihe*) jt.

5) Uut sõnavara soetatakse ka laenamise teel teistest keeltest. Nii on eesti keelde laenatud vene keelest *raamat, sirp, sahk, aken, saabas, kasukas, lusikas, nädal, vaba* jt.; germaani keeltest: *nael, mõök, rukis, põld, tükk* jt.; läti-leedu (balti) keelest: *oinas, härg, hernes* jt.; soome keelest *suhe, seik, suund, hetk, tajuma, nautima, harrastama, lakkama, levima, anastama* jt.

Osa laensõnu on häälikuliselt ja ehituselt muutunud täiesti vastavaiks eesti keelele, näit.: *pilet, pink, tool, sirp, põld, tükk, hernes, raamat, ründama, üllatama, kogema* jt. Need on sõnad, mis peaausjalikult üksikuist keelist ning enamasti kaugemas minevikus on laenatud. Need on aegade jooksul (mõned ka kiiresti) täiesti kodunenud.

Kuid on teine osa laensõnu, mille väline kül, s. o. mille häälikud, rõhk ja kirjakuju ei ole täiesti vanemate põlvkondade eesti keele hääldamisele vastavalt kodunenud. Need on nn. uuslaenu (endise nimetusega võõrsõnad), millest enamik on ühtlasi rahvusvahelised e. internatsionaalsed sõnad, s. t. ka paljudes teistes keeltes samas tähenduses tarvitusel, näit.: *süsteem, filosoof, telegraaf, transformaator, idee, armee, reaalne, organiseerima, revolutsioon, aktiiv, darvinism, bolševik, gaas, bensiin, betoon, büroo, balti, blokk, dialektika, diktatuur, diviis, draama, dünamo, garaaž, geenius, gigant, graafik, granaat, grupp, seniit, zoologia, žanr, žest, žurnaal, žürii, süžee, stahhaanovlane* jt. Need sõnad väljendavad mõisteid, mis on seotud tootmise ja tehnikaga, poliitika, teaduse, kunsti ja kultuuriga üldse, mispärast neid nimetatakse ka kultuur-sõnadeks. Rahvusvahelised sõnad on ühes ning samas tähenduses tarvitusel rahvastel, kes osa võtavad ülemaailmsest suhtlemisest.

Ülesanne 21. Koostada järgmine tabel: Sõnavara, mis sisaldab 1) liitsõnu, 2) liitega sõnu, 3) laensõnu, 4) rahvusvahelisi sõnu. Igast liigist võtta 10 sõna.

Ülesanne 22. Kirjutada sõnu, mis on kujunenud ühenduses põllunduse ja aianduse arenemisega.

Pealkirjaks: *Põllundus- ja aiandussõnu.*

II. TULETUSLIITED.

§ 13. Käändsõnade liiteid.

1. Nimisõnad.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

See saarlane on õpetaja, kuid ühtlasi osav kalur ning aednik.

Kõik need liited tähendavad **tegijat, isikut**.

-ja annab tegijanime, mis väljendab tegijat kõige üldisemas mõttes: *õpetaja* (tuletusaluseks: õpetama), *niitja* (niitma), *lugeja* (lugema), *tooja* (tooma) jne.

-ur annab elukutseliselt, püsivalt mingis tegevuses oleva isiku või asja: *kalur* (kala), *talur* (talu), *kangur* (kangas), *sõdur* (sõda), *õppur* (õppima), *vedur* (vedama), *tegur* (tegema) jne. Tuletab käänd- ja pöörd sõnadest.

-nik annab isiku elukutselises, püsivas tegevuses või olekus: *kunstnik* (kunst), *kirjanik* (kiri), *kohtunik* (kohus), *aednik* (aed), *kodanik* (koda) jne. Tuletab käänd sõnust.

-lane annab isiku rahvuse, asukoha, tegevuse järgi: *eestlane* (eesti), *saarlane* (saar), *linlane* (linn), *teadlane* (teadma) jne. Tuletab käänd- ja pöörd sõnust.

Ülesanne 23. Määrata järgnevas tekstis isikut, tegijat tähendavad liited, kirjutada vastavad sõnad välja nimetatavalisel kujul ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes põhisõna juurde lisades. Pealkirjaks: *Isikut, tegijat tähendavad liited*.

Iga õige NSV Liidu kodanik peab olema sotsialistliku kodumaa valvur vaenlaste vastu. Õpilased ja elanikud tervitasid võitjaid sõdureid lilledega. Õppurist randlasest sai osav laevnik.

Näiteks:

-ja: *kündja* (kündma), *laulja* (laulma) ...

Ülesanne 24. Tuletada sõnu (võimalikult käänd- ja pöörd sõnust) tegijat, isikut tähistavate liidetega **-ja, -ur, -nik, -lane**. Lausestada iga liite kohta üks näide mingis käändes peale nimetava. Pealkiri endine. Näit.:

-ur: *lendur, sihtur* ... Õppureile jutustati meie kangelaslikest lendureist.

Ülesanne 25. Käänata iga nimetatud liitega sõnu peakäändeis ja määrata nende käändtüüp. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

-ur — *raamat*-tüüp: *lendur, lenduri, lendurit, lendurisse, endurite, lendureid, lenduritesse* e. *lendureisse*.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Lõppes taganemine, toimus äkki muutus, pööre, algas rünnak täis *ulgust*.

Kõik need liited tähendavad **tegevust**.

-mine annab teonime, mis väljendab tegevust kõige üldisemas mõttes: *taganemine* (taganema), *niitmine* (niitma), *lugemine* (lugema) jne.

-us tähistab tegemise, olukorra üksikjuhtumit, mõnikord teosaadust: *tunnus* (tundma), *muutus* (muutma), *annus* (andma), *algus* (algama), *vaikus* (vaikima), *pettus* (petma), *leidus* (leidma), *kaebus* (kaebama) jne. Tuletab põõrdsõnadest.

Liidetega tüvedest tuletamisel tekivad seejuures liitkujud **-tus** (= *-ta + -us*) — *kirjutus* (kirjutama), **-stus** (= *-st + -us*) — *armastus* (armastama), **-ndus** (= *-nda + -us*) — *parandus* (parandama), **-ldus** (= *-lda + -us*) — *korraldus* (korraldama), **-rdus** (= *-rda + -us*) — *kummardus* (kummardama), **-lus** (= *-le + -us*) — *võitlus* (võitlema), **-mus** (= *-ma + -us*) — *tundmus* (tundma) jne.

-us (omadusttähendav) tuletab nimisõnu omadussõnust: *noorus* (noor), *kurbus* (kurb), *rohkus* (rohke), *julgus* (julge), *puhtus* (puhas), *õrnus* (õrn) jne.

Liitkujud: **-sus** (= *-ne + -us*) — *vaesus* (vaene), **-lisus** (= *-line + -us*) — *tõelisuus* (tõeline), **-likkus** (= *-lik + -us*) — *sõbralikkus* (sõbralik), *korralikkus* (korralik), **-kus** (= *-kas + -us*) — *jõukus* (jõukas), **-tus** (= *-tu + -us*), — *hooletus* (hooletu), **-lus** (= *-lane + -us*) — *õiglus* (õiglane), **-ldus** (= *-ldane + -us*) — *haruldus* (haruldane), **-mus** (= *-mine, -m + -us*) — *äärmus* (äärmine), *ülemus* (ülem), **-vus** (= *-v + -us*) — *tegevus* (tegev), **-dus** (vokaali järel) — *headus* (hea), *toredus* (tore) jne.

-is ~ -s tähendab teosaadust või tegevusealust asja: *keeris* (keerama), *küpsis* (küpsema), *täidis* (täitma), *hoidis* (hoidma), *keedis* (keetma), *seadis* (seadma), *seos* (siduma), *teos* (tegema), *sepis* (sepp), *tähis* (täht) jne. Tuletab pöörd sõnust ja nimisõnust.

Liitkujud: **-tis** (= *-ta + -is*) — *kirjutis* (kirjutama), *asutis* (asutama), *sillutis* (sillutama), **-stis** (= *-sta + -is*) — *kivistis* (kivistuma), **-ldis** (= *-lda + -is*) — *õeldis* (õeldama), **-rdis** (= *-rda + -is*) — *käperdis* (käperdama) jne.

-e tähendab tegevuse üksikjuhtumit, saadust, asja: *pööre* (pöörama), *mõte* (mõtlemata), *vaade* (vaatama), *tahe* (tahtma), *tunne* (tundma), *näide* (näitama), *teade* (teatama), *püüe* (püüdma), *tõlge* (tõlkima), *kutse* (kutsuma), *liide* (liitma), *hüpe* (hüppama) jne. Tuletab kahesilbise tüvega pöördsonust (liitudes nõrga astme kaashäälikule).

-u tähistab tegevuse üksikjuhtumit, asja: *tegu* (tegema), *vedu* (vedama), *lugu* (lugema), *tänu* (tänamata), *nägu* (nägema), *lend [-nu]* (lendama), *toit [-du]* (toitma), *leid [leiu]* (leidma), *lõpp [lõpu]* (lõppema), *tõus [-su]* (tõusma), *esitelu* (esitelemata) jne. Tuletab kahesilbise tüvega pöördsonadest.

-ng tähistab ühekordset tegemist ja tegevuse saadust: *istung* (istuma), *õitseng* (õitsema), *toiming* (toimima), *looming* (loomata), *toodang* (tootma), *loeng* (lugema), *leping* (leppima), *laeng* (laadima) jne. Tuletab ühe- ja kahesilbise tüvega pöördsonadest.

-k tähistab tegemise üksikjuhtumit: *valik* (valima), *tulek* (tulema), *seisak* (seisema), *rünnak* (rüндama), *kõnnak* (kõndima), *hoiak* (hoidma) jne.

Peale selle (**-i**)**k** väljendab üldse isikut, asja, kohta, mis on ühenduses põhisona mõistega: *jooksik* (jooksma), *tõusik* (tõusma), *tuulik* (tuul), *kuusik* (kuusk), *kohvik* (kohv), *seljak* (selg), *tervik* (terve), *palavik* (palav), *madalik* (madal) jne. Tuletab pöörd- ja käändsonadest.

Ülesanne 26. Määrata järgnevas tekstis tegevust, tegevussaadust ja omadust tähendavad liited, kirjutada vastavad sõnad välja nimetavalisel kujul ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes tüvisõna juurde lisades. Pealkirjaks: *Liited: tegevus, tegevussaadus, omadus.*

Täis innustust sõprade sangarlikkusest rindel, saavutas nooruk üha suuremaid võimeid ja viljakust töötamises. Nii palju mehisuse, armastuse ja truuduse näiteid pakub õppimiseks meie rahva minevik.

Ülesanne 27. Tuletada näiteid pöördsonadest tegevust või tegevussaadust tähendavate liidetega **-us**, **-is**, **-e**, **-u**, **-ng**, **-k**. Lausestada iga liite kohta üks näide mingis käändes peale nimetava. Pealkiri endine.

Ülesanne 28. Käänata sõnu *õppimine, muutus, julgus, korralik, korralikkus* peakäändeis ja määrata nende käändtüübid. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

-k — 1) *raamat*-tüüp: *päevik, päeviku, päevikut, päevikusse, päevikute, päevikuid, päevikutesse* e. *päevikuisse*.

2) *maastik*-tüüp: *ümbrik, ümbriku, ümbrikku, ümbrikusse* e. *ümbrikku, ümbrikkude* e. *ümbrike, ümbrikke, ümbrikkudesse* e. *ümbrikesse*.

Paneme tähele järgneva lause liitelisi sõnu:

Männistus valendas *tööliskonna* *ravila* *hoonestik*.

-la tähistab kohta, ala: *suvila* (suvi), *kanala* (kana), *vangla* (vang), *ravila* (ravima), *asula* (asuma), *ujula* (ujuma) jne. Tuletab nimisõnu käänd- ja pöörd-sõnadest (liitudes tugevale astmele).

-kond tähendab kogu, rühma: *maakond* (maa), *tööliskond* (tööline), *piirkond* (piir), *õhkkond* (õhk), *keskkond* (kese), *õpilaskond* (õpilane) jne. Tuletab käändsõnadest (liitudes tugevale astmele).

-istu tähistab kogu, rühma koos selle asukohaga: *puistu* (puu), *kuusistu* (kuusk), *kalmistu* (kalm), *nimistu* (nimi), *ühistu* (üks) jne. Tuletab nimisõnust (liitudes nõrgale astmele).

-stik tähistab kogu, rühma: *mäestik* (mägi), *veestik* (vesi), *nimestik* (nimi), *puestik* (puu), *tulestik* (tuli), *ilmastik* (ilm), *sõnastik* (sõna), *killustik* (kild) jne. Liitub harilikult nimisõnade omastavalisele tüvele.

Ülesanne 29. Määrata tekstis *Meie õpilaskond saabus mäestiku asulasse* kohta ja kogu tähendavad liited, kirjutada vastavad sõnad välja nimetavakujulistena ja täiendada neid oma näidetega, sulgudes tüvisõna juurde märkides. Pealkirjaks: *Liited: koht ja rühm*.

Ülesanne 30. Tuletada sõnu *-la, -kond, -istu* või *-stik* abil põhisõnadest *inimene, ametnik, lipp, õhk, madalrõhk, kivi, rahu, põhi, tee, järv, loom, arv, põõsas, tamm*. Lausestada iga liite kohta üks näide mingis käändes peale nimetava. Pealkiri endine.

Ülesanne 31. Käänata *la-*, *kond-*, *istu-* ja *stik-*liitega sõnu peakäändeis ja määrata nende käändtüübid. Peal-
kirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

1) *-la* — *aasta-*tüüp: *haigla*, *haigla*, *haiglat* jne.

2. Omadussõnad.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Mehine agitaator kiskus kuulajaid kaasa oma *meisterlike* ning *eluliste* väidetega.

-ne tuletab omadussõnu käänd- ja abisõnadest: *raudne* (raud), *kivine* (kivi), *porine* (pori), *verine* (veri), *kodune* (kodu), *mehine* (mees), *vaevane* (vaev), *õhtune* (õhtu), *praegune* (praegu), *sinne* (siin), *vastastikune* (vastastikku) jne. Liitub tavaliselt ainsuse nimetavale või omastavale.

-line tähendab kuuluvust (mis kellelgi, millelgi on? kuhu ta kuulub?): *okkiline* (= mil on okkad), *lapseline* (= kel on lapsi), *liitriiline* (= millesse mahub liiter), *ajalooline* (= mis kuulub ajaloosse), *maastikuline* (= kuuluv maastiku alale), *murdeline* (murde alale kuuluv) jne. Tuletab ainult käändsõnadest, liitudes omastavale, seega **ainult täishäälikule**.

-lik tähendab püsivat omadust ja tuletab omadussõnu käänd- ja pöörd sõnust: *emalik* (ema), *orjalik* (ori), *okslilik* (oks), *asjalik* (asi), *isiklik* (isik), *vaenulik* (vaen), *piltlik* (pilt), *täielik* (täis), *vajalik* (vajama), *näilik* (näima), *hoidlik* (hoidma), *püüdlilik* (püüdma), *tundlik* (tundma), *õpetlik* (õpetama), *kannatlik* (kannatama) jne. Liitub tavaliselt kaashäälikule, erandlikult ka täishäälikule.

Võrdleme tähenduse poolest *line-* ja *lik-*lõpulisi sõnu:

ilusapildiline raamat
paljulapseline pere
kitsarööpmeline raudtee
kunstiline ese
kolmekohaline arv

piltlik kõne,
lapselik mees,
rööplik tee,
kunstlik ese,
kohalik tööstus.

-tu tähendab omaduse puudumist ja tuletab omadussõnu käänd- ja pöörd sõnadest, liitudes ainsuse omastava ja *ma*-tegevusnime tüvele: *hooletu* (hool), *mõttetu* (mõte), *jalutu* (jalg), *rahatu* (rahu), *oskamatu* (oskama), *saamatu* (saama), *tänamatu* (täna) jne.

Võrdleme tähenduse poolest *tu*-liidet ilmaütlevaga

abitu õppur
hooletu poiss
saamatu mees

jäime *abita*,
poiss töötab *hooleta*,
saamata palk.

-tu tähendab püsivat ilmaolemist, *-ta* juhulist puudumist, puudumist antud juhul.

Märkus. Liitelisi sõnu kirjutatakse üldiste õigekirjutusreeglite kohaselt: *pikk + lik = piklik*, *linn + lane = linlane*, *lipp + kond = lipkond* jne. (Konsonantühendi reegel.) Erandina jääb põhitüvi muutumata, kui liide algab sama häälikuga, millega põhitüvi lõpeb, näit.: *austraal + lane = austraallane*, *pealik + kond = pealikkond*, *röövel + tik = röövellik* jne.

Ülesanne 32. Tuletada omadussõnu liidetega *-ne*, *-line*, *-lik* ja *-tu* nimisõnadest ja pöörd sõnadest. Lausestada iga liite kohta üks näide mingis käändes peale nimetava. Pealkirjaks: *Omadussõnade liiteid*.

Ülesanne 33. Kirjutada järgnevais lauseis kriipsu asemele kas *-line* või *-lik* nõutavas muutes ja nõutavale tüvele. Pealkirjaks: *-lik* ja *-line*.

Healoomu—, sõbra— inimestega on kerge koos töötada ja elada. On loomu—, et inimene teeb vigu, aga igaüks peab olema püüd— oma vigade parandamisel. Kudusin emale ilusakirja— kindad. Kirja— eksam kirjandusloo— teemal on enne suu—. Heasüdame— onu jättis meie kõigiga südame— hüvasti. Lõikasime laiaoksa— kuuskede alt endile oks— kadakakepid. Tehti kõik vaja— ettevalmistused hädaohu— uurimislennuks. Meie paljusiku— kollektiiv alistab oma isik— huvid ühiskond— vajadustele.

Ülesanne 34. Kõrvutada lauseis sufiksi *-tu* tuletisi ja ilmaütlevat (*-ta*) käännet sõnadest *nõu*, *maitse*, *sõna*, *vili*, *tegevus*, *püsisma*, *mõistma*, *teadma*, *täitma*, *kätte saama*. Pealkirjaks: *-tu* ja *ilmaütlev*. Näit.:

See töö on korratu

Tööd ei tehta korrata.

Ülesanne 35. Käänata iga liitega sõnu põhikäändeis ja määrata nende kändtüüp. Pealkirjaks: *Käändtüübid*. Näit.:

-ne — 1) *teine*-tüüp: *õhtune, õhtuse, õhtuste, õhtusi*.

Ülesanne 36. Tuletada: 1) liitega *-lane* sõnust *linn, itaalia, korall*, 2) liitega *-ne* sõnust *metall, siin, papp, vastastikku*, 3) liitega *-lik* sõnust *pikk, lõpp, rüütel*, 4) liitega *-kond* sõnust *kunstnik, kokk*, 5) liitega *-us* sõnust *sõbralik, korralik, viljakas, keeruline*, 6) liitega *-stik* sõnust *laev, vesi, mägi, känd*.

§ 14. Pöördsõnade liiteid.

Vaatleme järgneva lause liitelisi sõnu:

Noor kirjanik töötas ümber tagastatud lühijutu, parandas ja viimistles seda, iga üksikasja kaalutledes, ja valju toimetaja seisukoht muutus ning ta vaimustus temast.

-ta tähendab mingi tegevuse põhjustamist või teostamist: *töötama* (=tööd tegema, teostama), *hirmutama* (=hirmumist põhjustama), *sünnitama* (sõnast sündima), *põletama* (põlema), *vajutama* (vajuma), *tuletama* (tulema), *lahutama* (lahkuma), *kaotama* (kaduma), *saatma* (saama), *jäätama* (jää), *külmetama* (külma), *hallitama* (hall), *kõitma* (kõis) jne.

Liidetega tüvedest tekivad liitkujud: **-sta** (= *-se + -ta*) — *väristama* (värisema), **-nda** (= *-ne + -ta*) — *suurendama* (suurenema), **-lda** (= *-le + -ta*) — *kõrvaldama* (kõrval), **-rda** (= *-r + -ta*) — *avardama* (avar).

-ta tuletab kõigist sõnaliikidest, *l, n, r* järel *-dakujul* (vrd. *kirjutama, aga avaldama, kõvendama, kõverdamama*), ühesilbilistes tüvedes **-t**-kujul: *jootma, viitma* jne.

-ta väljendab sihilist, s. o. mingile välis-esemele juhitud tegevust: *kirjutama* (mida?), *jutustama* (mida?), *armastama* (keda?).

-u väljendab tegijale enesele üleminevat tegevust: *kanduma* (= end kandma), *anduma* (= end andma), *laskuma* (sõnast laskma), *sulguma* (sulgema), *pettuma* (petma), *lahjuma* (= lahjaks muutuma), *kehvuma* (kehv), *niiskuma* (niiske), *muutuma* (muutma), *lahenduma* (lahendama), *aval-*

duma (avaldama), *avarduma* (avardama), *saabuma* (saama).
-u väljendab sihitut tegevust.

-u tuletab pöördõnu pöörd- ja käändsõnust (liitudes tugeva astmelisele tüvele): *hukkuma*, *lahjuma* jt.

Liidetega tüvedest tekivad liitkujud: **-tu** (= *-ta* + *-u*) — *ulatuma* (ulatama), **-stu** (= *-sta* + *-u*) — *vabastuma* (vabastama), **-ndu** (= *-nda* + *-u*) — *lahenduma* (lahendama), **-ldu** (= *-lda* + *-u*) — *avalduma* (avaldama), **-rdu** (= *-rda* + *-u*) — *ohverduma* (ohverdama).

-(e)le väljendab korduvat ja vastastikust tegevust: *rabelema* (= korduvalt rabama), *visklema* (sõnast viskama), *lendlema* (lendama), *kõnelema* (kõne), *kauplema* (kaup), *vihtlema* (viht), *purelema* (= vastastikku purema), *võitlema* (võitma), *riidlema* (riid) jne.

Liitkujud: **-t(e)le** (= *-ta* + *-(e)le*) — *harjut(e)lema* (harjutama), **-st(e)le** (= *-sta* + *-(e)le*) — *kurjust(e)lema* (kurjustama), **-nd(e)le** (= *-nda* + *-(e)le*) — *uuend(e)lema* (uuen-dama), **-ld(e)le** (= *-lda* + *-(e)le*) — *kummard(e)lema* (kummardama) jt.

Märkus. *e*-lisi teiseid nagu *esitlema*, *esitelen*, *esitelin*, *esiteli*, *esitelev*, *esiteliija* tavaliselt ei tarvitata, küll aga *e*-ta variante *esitlema*, *esitlen*, *esitlesin*, *esitles*, *esitlev*, *esitleja*. Seejuures on aga *e*-lisel teiselil vorme, mida tarvitatakse üheväärselt *e*-ta variandi omadega või (parema kõla tõttu) koguni eelistavalki, näit. *esitella*, *esitellakse*, *esitelnud*, *esiteldud* jne. *esitleda*, *esitletakse*, *esitlenud*, *esitletud* jne. kõrval.

Seejuures ei kasutata kahesuguseid vorme ükskõik kuidas läbisegi, vaid ühe töö piirides kas järgnevas tabelis toodud I veeru (*e*-ta tüübi) vorme, või jälle võttes kummastki veerust kaldkirjas trükitud vormid (segatüüp, osa vorme *e*-ta tüübist, teine osa *e*-lisest tüübist):

I	II
<i>esitlema</i>	e. <i>esitlema</i>
<i>esitleda</i>	e. <i>esitella</i>
<i>esitlen</i>	e. <i>esitelen</i>
<i>esitlesin</i>	e. <i>esitelin</i>
<i>esitles</i>	e. <i>esiteli</i>
<i>esitlegu</i>	e. <i>esitelgu</i>
<i>esitelev</i>	e. <i>esitelev</i>
<i>esitlenud</i>	e. <i>esitelnud</i>
<i>esitleja</i>	e. <i>esiteliija</i>
<i>esitletakse</i>	e. <i>esitellakse</i>
<i>esitletud</i>	e. <i>esiteldud</i>

-(e)le liitub tugevaastmelise tüve kaashäälikule: *visklema, käsitlema.*

Ülesanne 37. Tuletada järgnevaist pöörd- ja käändsõnust *tulema, pidama, uppuma, liikuma, käima, jää, tugi, rõivas, täis, muu, libisema, vaba, kurb, lahenema, paha, süva, aval, avar, ümar* 1) liitega *-ta-* ~ *-da-* põhjustavat, teostavat tegevust tähendavaid pöörd sõnu, 2) viimastest (sobivuse korral) liitega *-u-* enesekohast tegevust tähendavaid pöörd sõnu. Lausestada kummastki rühmast 2 näidet pöördelistes muudetes. Pealkirjaks: *Pöörd sõnad -ta- ja -u-ga.* Näit.:

<i>-ta-</i> põhjustav-teostav	<i>-u-</i> enesekohane
<i>tuletama, ulatama . . .</i>	<i>tuletuma, ulatuma . . .</i>

Ülesanne 38. Kirjutada järgnevais lauseis kriipsu asemele nõutav *-ta-* (*-sta-*, *-lda-*, *-nda-*) või *-u-* (*-tu-*, *-stu-*, *-ndu-*) -tuletis. Pealkiri endine.

Õpilaspere ase—s autodele, juhid käivi—sid masinad ja pea—sid alles Laanekurus, kus moodu—ti kolm salka, kellest üks rake—s mättaid kergi—ma, teine istu—ma ja kolmas taimi kätte toime—ma. Ülesanne lahe—s töökate lahe—jate käes iseendast. Ava—ti vastuvõetute nimestik, millest pett—sid nii mitmed, kes katseiks kergelt valmi—sid. Meie rühm esi—s spordipäeval väärikalt oma kooli ja saavu—s esimese koha. Kuulajad vaimu—sid noorest kunstnikust, kes esi—s kõiki liigu—des üle—vaid rahvalaule. Sügistorm painu—s looka noori salupuid, ainult rässakas tamm mäel ei paind—nud, vaid murd—s. Palun, ula—ge mulle see õun, ma ise ei ula—temani. Kujutlege, milliseks võime ehi—da oma puru—tud kodumaa!

Ülesanne 39. Pöörata põhimuudetes *-ta-*, *-u-* ja *-(e)le-* liitelisi pöörd sõnu: 1) *kujutama, jootma*, 2) *kanduma, avar-duma*, 3) *õmblema, rabelema, kujutlema* ja määrata nende pööramistüübid. Pealkirjaks: *Pööramistüübid -ta-, -u- ja -(e)le-*. Näit.:

-ta- — 1) *saatma*-tüüp: *jätma, jätta, jätan, jätetud . . .*

Ülesanne 40. Kirjutada järgnevais lauseis sulgudes olevaist tüvisõnust nõutav *-ta-*, *-u-* või *-(e)le-* pöörd sõna muude. Pealkirjaks: *Pöörd sõnade liited.*

Tuul (kuivama) märja maa, aeg (paranema) (valu) haavad. Üleile (tuttav) uute kaaslastega, keda (esi) ja (tuttav) meile klassijuhataja. Turust (mööda), (era) meie rühm teistest ja (pöörama) vasakule, kus ta hakkas nurkväljakut (puhas). Töö (tundma) nii (ahvatama), et õhtu (saama) vaevalt (mõte) väsimusest. Ärge (jagama) ega (sõna), (rõivas) ruttu, (välja) ja asuge tormi (lammuma) katust (paranema). Vend (laskma) põlvele, (paik) väikevelje kukile ja (sõitma) teda aiateil. Haige (rabama) ja (viskama), silmad (avar), suu (tõmbama) ja (tõmbuma) kokku, kuid valuhoo (lahk) keha (rahu) ja silmad (sulgema) jälle. Meid (meel) ja (vaim) kõik hea ja ilus, kõige enam aga meie (ind) seltsimehelikkusest ja sõbralikkusest.

Ülesanne 41. Tuletada pöörd sõnu korduvat ja vastastikust tegevust tähendava liitega *-(e)le-* järgnevaist käänd- ja pöörd sõnust: *lendama, kiskuma, liikuma, näitama, vaatama, tõmbama, kõne, viht, kaup, käsitama, hoop, kujutama, hirnatama*. Pealkirjaks: *-(e)le-pöörd sõnad*. Näit.:

Põhisõnad	<i>-(e)le-</i> tuletised
<i>võitma, riid . . .</i>	<i>võitlema, riidlema . . .</i>

Lausestada 2 näidet pöördelises muutuses.

§ 15. Määrsõnade liiteid.

Vaatleme järgnevate lausete liitelisi sõnu:

Hästi algame, julgelt astume, paremini lõpetame. Kahekesi neli kätt, vastastikku viis meest. Ruttu aegamisi! Seisa serviti, kui teine tuleb rinnutsi! Uhkus ajab upakile, ahnus käima käpukil. Ära pööra pooleldi, ära vahi vargsi! Kerge kohevil, vali valvel.

Kõik need liited tuletavad määrsõnu.

-sti tuletab oma dussõnust, liitudes omastavale: *kõvasti* (kõva), *tugevasti* (tugev), *kindlasti* (kindel), *hästi* (hää), *suuresti* (suur) jne.

-mini tuletab kesk- ja ülivõrdest: *kõvemini* (kõvem), *kindlamini* (kindlam), *kindlaimini* (kindlaim), *paremini*, *tugevamini*, *tugevaimini* jne.

-lt (= alaltütleva lõpp) tuletab omadus- ja kesksõnadest: *võimsalt* (võimas), *õnnetult* (õnnetu), *õnnetumalt* (õnnetum), *õnnetuimalt* (õnnetuim), *liialt* (liig), *jultunult* (jultunud) jne.

-ti: *tujuti*, *päiviti*, *suviti*, *paiguti* jne.

-li: *laiali*, *selili*, *ammuli*, *pikali* jne.

-si: *vargsi*, *jalgsi*, *ilmsi* jne.

-misi: *pikkamisi*, *võrdlemisi*, *aegamisi*, *tingimisi* jne.

-vil ~ -vel: *elevil*, *pinevil*, *liikvel*, *ärkvel* jne.

-stikku: *vastastikku*, *läbistikku*, *kõrvustikku* jne.

-kesi: *kahekesi*, *tasakesi*, *hiljukesi* jne.

-kil, -kile: *upakil* (kus?), *upakile* (kuhu?), *istukil*, *istukile* jne.

-tsi: *käsitsi*, *rinnutsi*, *sülitsi* jne.

Ülesanne 42. Koostada iga määrsõnalise liite kohta üks lause, määrsõna alla kriipsutades. Pealkirjaks: *Liitelisi määrsõnu*. Näit.:

-ti: Tujuti tehtud tuulepesa.

III. SÕNADE LIITMINE.

§ 16. Käändsõnad.

1. Nimisõnad.

Võrdleme sõnapaare:

Õpetaja elab kooli majas.
Rahva laul kajas kaugele.
Karu jõud lõppes.

Ema armastus ei kustu.

Rongi käik oli aeglane.

Õpetaja elab koolimajas.
Õppisime rahvalaule.
Karujõuga mees tõstis ühe käega viljakoti selga.

Sel lapsel paistab emarmastust vähe olevat.

Pidu algas rongkäiguga.

Liitsõna on kahest või rohkemast liitsõnast kokkupandud sõna, millel on uus, omaette tähendus.

Liitsõna põhitähendus on viimases sõnatüves — **põhisõnas**; põhisõnale eelnevad sõnad on selle **täiendsõnad**. Näit. liitsõnade *põllumees*, *toiduained* põhisõnad on *mees*, *ained*, kuna täiendsõnad on *põllu*, *toidu*.

Liitsõnal on üksainus pearõhk ja see on harilikult esimesel sõnaosal, s. o. täiendsõnal.

Kaks nimisõna liidetakse, kui täiendsõna väljendab põhisõna omadust, vastates küsimusele *missugune?*, jäävad aga lahku, kui täiendsõna väljendab kuuluvust, vastates küsimusele *kelle? mille?*

Märkus 1. Kui täiendsõnal on omaette täiend, siis kirjutatakse see täiendsõna põhisõnast lahku, sest sel puhul ta vastab küsimusele *kelle?, mille?*:

<i>linnatänav</i>		<i>meie linna tänav,</i>
<i>aknaruut</i>		<i>saali akna ruut,</i>
<i>raualadu</i>		<i>roostetanud raua ladu.</i>

Märkus 2. Kui täiendsõna on mitmuses, siis kirjutatakse ta põhisõnast harilikult lahku, kuna ta vastab küsimusele *kelle?, mille?* Uue erineva tähenduse puhul aga tuleb kokku kirjutada.

<i>lindude laul</i>		<i>linnulaul,</i>
<i>vigade parandus</i>		<i>aiaparandus,</i>
<i>meeste laul</i>		<i>meeskoor</i>

Võrdleme liitsõnu:

<i>raud-</i> : raudahi, raudtee, raudkepp, raudäke		<i>raua-</i> : rauaahi, rauaait, rauavedu, rauakauplus
<i>tiib-</i> : tiibhoone, tiibklaver		<i>tiiva-</i> : tiivasulg, tiivalöök
<i>okas-</i> : okaspuu, okastraat		<i>okka-</i> : okkavärv, okkaots
<i>mets-</i> : metskits, metsmaasikas, metsõunapuu		<i>metsa-</i> : metsamees, metsatöö, metsavedu, metsavaht
<i>tali-</i> : talirukis, talimüts, talitee, talionn		<i>talve-</i> : talvekuu, talveilm, talvapäev, talvetaat
<i>käsi-</i> : käsikiri, käsipall, käsitöö, käsiraamat		<i>käe-</i> : käekiri, käevõru, käehoop, käehaav

Täiendsõna on ainsuse **nimetavas**, kui ta väljendab:

1) **ainet e. materjali** (*plekk-katus, terassulg, klaasnõu, nahkkinnas*);

- 2) **kuju ja olulist tunnust** (*lehtpuu, sarvloom, lakk-kingad, poeglaps*);
- 3) **püsiivat asukohta** (päritolukohta) (*põldpüü, vesiroos, merivähk, aedmaasikas*);
- 4) **seisukohta ja asendit** (*naabervald, põhilaud*);
- 5) **abinõu, vahendit ja tegurit** (käitavat jõudu) (*käsitööri, vesiveski, aurküte, jalgratas, sõrmkübar*);
- 6) **esinemisaega** (hooaega) (*kevadmantel, suviülkond, talirukis, suvinisu*);
- 7) **keemilist ühendit** (*soolhape, kloorvesinik*);
- 8) mõningat võõrapäraselt liitunud **laensõna** (*postkontor, postmark, koolmeister*).

Täiendsõna on ainsuse **omastavas**, kui ta väljendab:

- 1) asja **otstarvet**, s. o. näitab, kelle või mille jaoks on asi või mis otstarve on põhisõnaga väljendatud asjal (*söögituba, s. o. tuba söögiks, raamaturiit, sõiduhobune, veoauto, põllumaa, leivakott, õhuaken*);
- 2) **tegevusealust eset** ehk teisiti öeldes: põhisõnaga väljendatud olendi või asja sihitust (*kaerakülv [s. o. külvatakse kaera (sihitis)], kartulivõtmine, raamatulugeja, alkoholi-keeld, metsavaht, rauatöö, habemenuga*);
- 3) **liiki või laadi** koosseisu, päritolu, kuuluvuse jne. alusel (*rukkileib, lehmapiim, lambanahk, õunasupp, seapraad, kuusemets, asjaolu, ametimees, heinakoorem*).

Vaatleme liitmisi:

ühine + *elu, tegevus, kauplus, töö* = *ühiselu, ühistegevus, ühiskauplus, ühistöö*;

naine + *arst, õpetaja, tööline* = *naisarst, naisõpetaja, naitööline*;

ehitus + *töö, viis, ettevõte* = *ehitustöö, ehitusviis, ehitusettevõte*;

haridus + *küsimus, ministeerium, tegelane* = *haridusküsimus, haridusministeerium, haridustegelane*.

ne- ja **s-**täiendsõnad liituvad põhisõnale harilikult **s-lõpulistena**. Omastavas käändes **-se-**kujulistena esinevad **ne-** ja **s-**täiendsõnad erandlikult: *naisemees, veiseliha, jänesnahk, matuseplats, loodusekirjeldus, jts.*

Täiendsõna võib esineda muiski käänetes: *kooliskäija, töötatööline, kojutulek, maanikumardus* jne.

Täiendsõnadeks võivad olla peale nimisõnade ka muud sõnaliigid:

a) Omadussõna + nimisõna: *suurlinn, suurvaim, väikerahvas, vanaisa, vanasõna* jne.

b) Asesõna + nimisõna: *omakasu, omahind, enesearmastaja, eriliik* jne.

c) Arvsõna + nimisõna: *üksmeel, viisnurk, kolmkõla* jne.

d) Pöörd sõna käändeline muude + nimisõna: *põlevkivi, põlemisaine, supelmaja, tegevliige, täitevkomitee* jne.

e) Abisõna + nimisõna: *pealetung, tähelepanu, vastuvõtt* jne.

Pärisnimed liidetakse üldnimega: a) kui põhisõnaks on sõna *maa*, b) kui täiendsõna üksinda pärisnimena ei tarvitata. Muil juhtudel jääb pärisnimi järgnevast üldnimest lahku. Näit.:

*Virumaa, Eestimaa,
Emajõgi, Emumägi,
Tütarsaar, Läänemeri,
Pühajärv, Ridaküla*

*Ebavere mägi, Peipsi järv,
Võhandu jõgi, Balti meri,
Prangli saar, Atlandi ookean,
Tartu linn, Alavere küla*

Liitsõnal **käänatakse** ainult **põhisõna**: *metallraha — metallrahale — metallrahadega* jne., *metsatöeline — metsatöolisest — metsatöolisteks* jne.

Sõnade liitmisel jääb muutmata liitosade kirjutamisviis: *keskkool, lõppklass, plekk-katus, kohtu-uurija, metallraha* jne.

Pikemais (üle 2 liitosa) liitsõnus, pärisnimedega sõnus ja mitme ühesuguse tähe kokkusattumisel eraldatakse harilikult selguse pärast liitosad sidekriipsuga: *õigekeelsus-sõnaraamat, Põhja-Eesti, pakk-kast, jää-äärne* jne. Samuti tarvitame sidekriipsu, kui ühel põhisõnal on mitu täiendsõna või vastupidi: *laenu- ja hoiusummad, töötamistingimused ja -võimalused* jne.

Ülesanne 43. Kirjutada kõrvuti lauseid, milles esinevad lahus ja liidetuina sõnapaarid *isa maa, ema keel, klassi töö, vana mees, suur linn, oma kasu*. Pealkirjaks: *Liitmine*.

Ülesanne 44. Liita käänd-, pöörd- ja abisõnaliselt täiendsõnu nimisõnaliste põhisõnadega: *-maa, -päev, -laps, -kuu, -sõna, -leht, -tee, -mägi, -linn, -kool, -oskus, -viis*. Lausestada

2 näidet eri käändeis (peale nimetava). Pealkirjaks: *Liitnimisõnu*. Näit.:

-maa: *isamaa, muldmaa, ühismaa, uudismaa, vahemaa* jne.

Ülesanne 45. Liita nimisõnalisi põhisõnu täiendsõnadena: *puu-, plekk-, pleki-, rist-, risti-, aed-, aia-, ehitus-, arvutamis-, noor-, suur-, täis-, taga-*. Lausestada 2 näidet eri käändeis (peale nimetava). Pealkiri endine. Näit.:

puu-: *puumaja, puulusikas, puuvedu, puuladu* jne.

Ülesanne 46. Liita kõrvuti põhisõnu nimetavalistele ja omastavalistele täiendsõnadele: *malm — malmi, nahk — naha, palk — palgi, õlg — õle, lill — lille, rong — rongi, leht — lehe, põld — põllu, suvi — suve, jalg — jala, õhk — õhu*. Lausestada 2 näidet eri käändeis. Pealkirjaks: *Nimetavaline ja omastavaline liitmine*.

Ülesanne 47. Liita kõrvuti nimetavalisi ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele: *-maja, -sulg, -korv, -kast, -laud, -katus, -vili, -loom, -mees, -ratas, -töö, -saag*. Lausestada 2 näidet eri käändeis. Pealkiri endine.

Ülesanne 48. Kirjutada maateaduse ja ajaloo õpikust kahe- ja enamatüvelisi pärisnimesid: 1) täiesti liidetuid, 2) sidekriipsuga liidetuid, 3) lahus olevaid. Lausestada 2 näidet eri käändeis (peale nimetava). Pealkirjaks *Liitsõnu-pärisnimesid*.

Ülesanne 49. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus käändes järgnevaga kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitnimisõnu*.

Seda huikamist ja hõiskamist, seda (linnud) laulu ja (lill) lõhna, (mets) kaja ja (pill) heli! (Tütar) laps laenas (pink) naabrilt (lugemine) raamatu. (Kodumaa) armastus, (töö) distsipliin ja (selts) mehelikkus on (Nõu) (kogud) kodaniku (põhi) voorused. (Pääsukesed) parv laskus (telefon) traatidele ja hakkas sädistama (lahkumine) viise. Peale (isa) (maa) laulude avaldavad ka teised Koidula luuletused kõrget (luule) lendu ja (sügav) tundmusi. (Lapsed) ja (noor) (sugu) kirjanduse (võistlus) töödest auhinnati kahte (lühi) juttu Suurest (Isamaa) sõjast ja ühte jutustust (tööline) klassi võitlusest oma ekspluateerijate vastu. Kirjanik

F. Tuglas sündis (Tartu) maal (Võnnu) kihelkonnas (Ahja) mõisas (puu) sepa pojana. (Raud) (tee) tehnikumi õpilased sõitsid (vedu) autoga (Kohtla) (Järve) (põlev) (kivi) kaevandusse ja (õli) vabrikusse. Meie (avar) (ühine) põldude lokkavad (suvi) ja (tali) viljad, meie (hiigel) tehastest veevad (tööstus) saaduste rongid, meie jõgede ja merede (laev) karavanid tunnistavad meie (ehitus) töö (suur) võite.

2. Omadus-, ase- ja arvsõnad.

Vaatleme liitsõnu:

lumivalge (valge nagu lumi),
süsimust, *kottpime*, *päevselge*,
jääkülm, *sulgerge*, *haudivaikne*,
tinaraske, *lindprii*, *küünalsirge*, *peegelsile*,
tulipunane, *kuldkollane*, *nõel-terav*,
noolsirge, *tuliuus*, *veri-vaene* jne.

viljarikas (= rikas vilja pool-
lest), *kahjurõõmus*, *mõtte-kehv*,
surmahaige (mis liiki?), *võimuahne*,
verevaene, *jõe-äärne*, *maa-alune*, *pinnapealne*,
kurvameelne, *suurearvuline*,
sügavamõtteline, *viieliitrine*
jne.

Esimese rühma täiendsõnad väljendavad võrdlust (misugune?), teise rühma omad suhet (mille poolst? mis liiki?).

Käändsõnaline täiendsõna liitub omadussõnaga nimetavaliselt, kui ta tähendab võrdlust; muil juhtudel on liitumine omastavaline.

Liit-asesõnu on vähe: *iseenese*, *üksteise*, *teineteise*, *seesama*, *seesinane*, *seesugune*, *niisugune*, *niisamasugune*, *mingisugune*, *missugune*, *igaüks*, *emb-kumb*, *üksainus*. Neist sõnadel *seesama*, *seesinane*, *emb-kumb* ja *üksainus* käänatakse mõlemat liitosa.

Arvsõnades liidetakse liitarvude kümned ja sajad nende täiendsõnadega, kuna muud põhisõnad jäävad lahku: *viisteistkümmend*, *viiskümmend*, *viissada* jne., aga: *viis tuhat*, *viis miljonit* jne., *kolmekümmes*, *kolmesajas*, aga *kolme tuhandes*, *kolme miljones* jne.

Ülesanne 50. Tuletada omadussõnu, liites nimetavalisi ja omastavalisi täiendsõnu põhisõnadele: *-punane*, *-magus*, *-ilus*, *-terav*, *-kerge*, *-raske*, *-vaene*, *-ahne*, *-äärne*, *-pealne*, *-keelne*, *-mõtteline*, *-rikas*, *-meelne*, *-arvuline*, *-aegne*. Lauses-

tada kummastki rühmast üks näide. Pealkirjaks: *Liit-omadussõnu*. Näit.:

Nimetavaline liitmine	Omastavaline liitmine
<i>merisinine, taevassinine ...</i>	<i>emakeelne, rahvakeelne ...</i>

Ülesanne 51. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvilikus käändes järgnevaga kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitkäändsõnu*.

(*Nahk*) kuubedes (*mets*) mehed sõidavad (*mägi*) veersel (*tali*) teel. (*Kesk*) kooli (*laul*) õpetaja Jõesalu kutsuti (*haridus*) ja (*kunst*) tööliste (*amet*) ühingu (*sega*) koori (*pea*) juhatajaks. (*Ema*) jõgi voolab (*Võrts*) järve kaudu (*Peipsi*) järve, selle veed aga voolavad (*Narva*) jõe kaudu (*Soome*) lahte. (*Mets*) talust kuuludus õhtuti (*pasun*) häält, sest naaber oli (*pill*) mees ja mängis (*rahvas*) maja (*puhk*) (*pill*) kooris. Meie (*lumi*) valge peaga (*vana*) isa on (*kallis*) meelne (*vana*) isa meie lastele. (*Kiir*) rong tormas mööda (*nool*) sirget (*raud*) teed (*sada*) (*viis*) kümmend km tunnis. Vaatasime (*maakond*) linna (*tööstus*) näitusel (*õmblus*) masinaid, (*kangas*) telgi ja (*käsi*) töid. Peale tuli (*maa*) ja (*linn*) inimesi. Puhastatakse (*kool*) maja ning aeda.

Ülesanne 52. Talitada samuti tekstiga:

(*See*) sama (*vana*) aegse (*käsi*) kirja (*käsi*) kiri on (*ime*) selge. (*Kott*) pimedal (*süda*) õöl jõudis pärale minu (*laps*) põlve (*süda*) sõber. (*Naaber*) küla (*plekk*) katusega (*tuli*) uude (*kool*) majja seati (*elekter*) valgustus ja (*aur*) küte. Vabariiklik (*ameti*) (*ühingu*) komitee andis õpilaste talvise (*vahe*) aja pidustuste korraldamiseks (*kolm*) tuhat (*viis*) sada (*neli*) kümmend rubla. Vaatasime (*Kadri*) orust (*Paljas*) saart, (*Nais*) saart, (*Aegna*) saart ja (*Viimsi*) (*pool*) saart. (*Pea*) linna (*pea*) kui ka (*kõrval*) tänavad olid ehitud (*konstitutsioon*) päevaks (*puna*) lippudega. (*Kolhoos*) juhatus tegi (*ehitus*) ja (*maaparandus*) tööde (*lõpp*) viimiseks (*pikk*) ajalise laenu. Rajati (*vili*) (*puu*) ja (*köök*) (*vili*) aed, kuhu istutati ka (*ilu*) puid ja põõsaid.

§ 17. Pöördsonad.

Vaatleme pöörd- ja abisõnu koos ja lahus:

<i>päheõppiv</i> (poiss)	Poiss on (oli) laulu pähe õppinud. Kui laul pähe õpiti,...
<i>päheõpitav, päheõpitud</i> (laul)	Laul on (oli) pähe õpitud.
<i>päheõppija</i> lahkus, <i>päheõppimine</i> katkes	Hakkan laulu pähe õppima. Tahan laulu pähe õppida.

Pöördsona + abisõna:

1) *v*-kesksõna, tegija- ja teonimi kirjutatakse abisõnaga kokku;

2) *nud*- ja *tud*-kesksõnad küsimusele *missugune?* kirjutatakse abisõnaga kokku, küsimustele *mida teinud? mis tehtud?* aga lahku (pöördelised muuted);

3) *ma*- ja *da*-tegevusnimi kirjutatakse abisõnast lahku.

K o o s		L a h u s	
Kesksõnad	Teonimi ja tegijanimi	Täis- ja enneminevik	Tegevusnimed
<i>vastuvõttev, vastuvõtnud</i> (ametnik)	<i>vastuvõtmine</i> (algas)	<i>Ametnik oli töö vastu võtnud</i>	<i>Käisin tööd vastu võtmas</i>
<i>vastuvõetav, vastuvõetud</i> (töö)	<i>vastuvõtja</i> (tuli)	<i>Töö oleks vastu võetud</i>	<i>Hilines tööd vastu võttes</i>
<i>edasilükkav</i> (mees)	<i>edasilükkamine</i> (läks nurja)	<i>Mees olevat töö edasi lükanud</i>	<i>Töö jäi edasi lükkamata</i>
<i>edasilükatav, edasilükatud</i> (ülesanne)	<i>edasilükkaja</i> (lahkus)	<i>Töö olevat edasi lükatud</i>	<i>Töö on vaja edasi lükata</i>
<i>tagasitulev</i> (vend)	<i>tagasitulemine</i>	<i>Vend oli tagasi tulnud</i>	<i>Hakkame tagasi tulema</i>
<i>kokkuleppinud</i> (poisid)	<i>kokkuleppija</i>	<i>Poisid on kokku leppinud</i>	<i>Vaja kokku leppida</i>
<i>tagaäetav</i> (loom)	<i>tagaajamine</i>	<i>Oleme taga ajanud</i>	<i>Tulin taga ajamast</i>
<i>etteloetud</i> (pala)	<i>ettelugeja</i>	<i>Pala oli ette loetud</i>	<i>Väsisin ette lugedes</i>

Märkus. Pöördelise muute *nud*- ja *tud*-kesksõna ja *mata*-vormi tunneme alati ära nende juurde kuuluvast või mõeldavast *olema* oleviku või mineviku vormist (*on, oli, oleksin, olevat* jne.), mida käändelisel ei ole. Võrdleme:

Asjad, mis on välja võetud
(mis tehtud?), pane jälle
tagasi.

Poisid, kes ette olid jõudnud
(mida olid teinud?), piku-
tasid puude all.

Vili on vastu võtmata.

Väljavõetud (missugused?)
asjad pane jälle tagasi.

Ettejõudnud (missugused?)
poisid pikutasid puude all.

Vastuvõtmata vili viidi ta-
gasi.

Ülesanne 53. Kõrvutada abisõnadega kokku- ja lahku-
kirjutatavaid pöörsõnade muuteid sõnadest: *ette ütleva,*
kokku hoidma, mööda minema, kinni panema, vastu tulema,
järel käima, ümber kirjutama, sisse seadma, lahti saama,
täide saatma. Lausestada üks näide kõigis muudetes. Peal-
kirjaks: *Pöörd- ja abisõnade kokku- ja lahkukirjutamine.*

Ülesanne 54. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad
pöörd- ja abisõnad kokku või lahku, nagu on nõutav. Peal-
kiri endine.

(Pealt vaadata) on kergem kui (kaasa teha). Kulusid
(kokku võttes) selgus, et peaosa (välja antust) oli (välja antud)
(ülal pidamiseks). (Tagasi toodud) raamatuid ei saa veel
(välja anda). (Maha langenud) puuhiiglane tuli (katki saa-
gida). Õpilased olid töös (üles antud) luuletuse (pähe õppi-
misega). (Kokku seatud) eelarve on veel (vastu võtmata),
kuna (aru andja) on haige. (Maha kukkunud) õunad —
neid on sügistuules palju (maha kukkunud) — tuleb (kokku
korjata) (ära kuivatamiseks). (Kaua kestnud) rännaku
järel oli ta (läbi väsinuna) (koju jõudnud). (Päralt jõud-
nud), selgus, et olime (hiljaks jäänud). Plaan oli hooletult
(kokku seatud), (ette nägemata) võimalikke raskusi ja takis-
tusi. Tee lühike (välja minnes), pikk (koju tulles). (Kätte
antud) teosed ei ole veel kõigil (läbi töötatud) ega kokku-
võtted (valmis kirjutatud). Kõik ei lähe alati nii, nagu
(ette kavatsetud), sellepärast peame õppima takistusi (ette
nägema) ja kõigeiks (valmis olema). Ühegi (ära andja) (vastu
töötamine) ega (maha jääja) (tagasi kiskumine) ei saa
(kinni pidada) meie (üles ehitavat) tööd ega (alla suruda)
(edasi minemist) kommunismi poole.

§ 18. Määrsõnad.

Määrsõna kirjutatakse täiendsõnaga kokku, kui sõnaühendil on uus, omaette tähendus. Võrdleme: *Saatis lugesed aega mööda.* — *Tulime aegamööda koju.* **Seepärast** *tehem see pärast.* **Loogem ükskord** *ometi üks kord majja.* Näit.:

1) **see-**: *seejuures, seekord, seepärast, (ka sellepärast), seevastu, sedavõrd, sedamaid, sedaviisi, sedapuhku* jne.

ise-: *iseäranis, isemoodi, isekeskis, iseviisi* jne.

oma-: *omaette, omajagu, omakorda, omavahel, oma-soodu* jne.

üks (i): *ükskord, ükskõik, ükslugu, üksvahe, ükspuha, ükskaaval, üksijäli, üksipidi* jne.

nii-: *niikaua, niikuinii, niimoodi, niivõrd, niipea, niisama, niiviisi* jne.

2) **-mööda**: *sedamööda, aegamööda, pikkamööda* jne.

-pärast: *seepärast, minupärast, teadupärast* jne.

-kord: *mõnikord, ükskord, seekord* jne.

-pidi: *alaspidi, igapidi, pahempidi, kättpidi* jne.

Abisõnad **poole, pool, poolt** kirjutatakse kokku abisõnaliste täiendsõnadega: *sissepoole, seespool, seestpoolt, pärastpoole, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt*; jäävad aga lahku käändsõnadest: *igale poole, igalt poolt, teisele poole, teisel pool, teiselt poolt* jne.

-kaupa, -viisi kirjutatakse kokku juurdekuuluva käändsõnaga, kui see on ainsuses: *hulgakaupa, tunnikaupa, päevakaupa, kuuviisi, päevaviisi, tükiviisi*; jäävad aga lahku käändsõnast, kui see on mitmuses: *päevade kaup, tundide kaup, kuude viisi, tundide viisi* jne.

Ülesanne 55. Kirjutada sulgusid ära jättes neis olevad sõnad tarvitlikus muutes järgnevaga kokku või lahku. Pealkirjaks: *Liitsõnad.*

(*Talv*) õhtuil (*rehi*) tares (*peerg*) valgel ja (*suvi*) õil metsas (*õitse*) tulede ääres jutustasid nii (*üles*) sirgunud noored kui (*küüru*) vajunud vanad Tasujast, kes oli (*ori*) rahva (*vabadus*) võitluseks (*üles*) kutsunud, (*ette*) valmistanud ja õise löögiga orjastajad maalt (*ära*) pühkinud. (*Tuli*) kahjule (*kokku*) jooksnud (*uudis*) himuline (*rahvas*) hulk oli seganud

(tuli) tõrje (lend) salga (kustutamine) tööd, (mis) pärast oli (välja) kutsutud (ratsa) miilits, kes oli rahva (otse) kohe (laiali) ajanud. (Ema) (keel) õpetaja käskis (see) puhku osta (õige) (keelsus) (sõna) raamatu. (Ümber) ringi (silm) piiril valendasid (lumi) harjalised mäed. (Klaas) vabrik valmistab (esi) joones (aken) ja (peegel) klaasi, (seal) juures (natuke) haaval (kõik) suguseid (klaas) asju. (Meri) hädaliste jõud oli (otsa) lõppemas ja nad olid (uppumine) ohus, kui viimaks saabus (appi) tõtanud (pähkel) (koor) sarnane (puri) paat, mida juhtis (hull) julge (piir) valvur. (Emake) maa magab (pealt) näha (talv) und, kuid (mulla) põues tuksub (vahe) pidamata (sala) elu, mille vabastab (lumi) ning (jäa) ahelast (üks) kord (kevad) päike.

Sisukord.

Esimene osa.

Kokkuvõtteid hääliku- ja vormlõpetusest.

	Lk.
I. Sõna ja tema tähenduslikud osad § 1—3	3
II. Sõnavälde ja astmevaheldus § 4—5	7
III. Käänamine	10
§ 6. Käänamistabel	10/11
§ 7. Käändkondade tabel kuulub lk. 11 järele	
§ 8. Asesõnad	14
§ 9. Arvsõnad	16
IV. Pööramine	18/19
§ 10. Pööramistabel kuulub lk. 18 ette	
§ 11. Pöördkondade tabel kuulub lk. 18, tab. 4 järele	

Teine osa.

Tuletusõpetus.

I. Sissejuhatuseks § 12	20
II. Tuletusliited	22
§ 13. Käändsõnade liited	22
§ 14. Pöördõnade liited	29
§ 15. Määrsõnade liited	32
III. Sõnade liitmine	33
§ 16. Käändsõnad	33
§ 17. Pöördõnad	40
§ 18. Määrsõnad	42

Vastutav toimetaja prof. K. Kure.

Ladumisele antud 28. VIII 1948. Trükkimisele antud 27. IX 1948. Trükiarv 10 000. Paber 56×79, 1/16. Trükipoognaid 2,75+3 lisa. Trükitähti trükipoognas 46.930. Arvutuspoognaid 4,4. MB- 08005. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1673.

На эстонском языке.

Р. Рейман. Грамматика эстонского языка для VII класса. I тетрадь.

§ 7. K ä ä n d k o n d a d e t a b e l.

Ühtemoodi käänduvad sõnad koondatakse käändtüüpidesse, ühesuguste muutelõppudega käändtüübid — käändkondadesse.

Käändkonnad	Käändtüübid	A i n s u s e			M i t m u s e			
		omastav	osastav	sisseütlev	omastav	osastav	-de-sisseütlev	-i-sisseütlev
I. Ühesilbised tüved	1. puu 2. koi	puu } koi } 0	puud } koid } -d	puusse } koisse } -sse	puude } koide } (-de)	puid } koisid } -id -sid	puudesse } koidesse } (-de)sse	puisse } -i } (-i)sse
II. Kahesilbised astmevahelduseta esmaväetelised tüved	1. sõna nimi seminar 2. meri	sõna } nime } seminari } mere } 0	sõna } nime } seminari } merd } -d	sõnasse ~ sõnna } nimesse ~ nimme } seminarisse ~ seminari } meresse ~ merre } sisehäälikute pikenemine -sse	sõnade } nimede } seminaride } merede } (-de)	sõnasid ~ sõnu } nimesid } seminarisid ~ seminare } meresid } u, i, e -sid	sõnadesse } nimedesse } seminaridesse } meredesse } (-de)sse	sõnusse } seminarisse } -u } -i } -e } -sse
III. Kahesilbised astmevahelduseta esmaväetelised e-lõpulised ja teiseväetelised tüved	1. kõne 2. tubli laujanna	kõne } tubli } laujanna } 0	kõnet } tublit } laujannat } -t	kõnesse } tublisse } laujannasse } -sse	kõnede } tublide } laujannade } (-de)	kõnesid } tubliseid } laujannasid } -sid	kõnedesse } tublidesse } laujannadesse } (-de)sse	-
IV. Kahesilbised astmevahelduseta kolmandaväetelised ja enamasilbised tüved	1. aasta number 2. raamat tuulik sipelgas lage kolmas side	aasta } numbri } raamatu } tuuliku } sipelga } lage } kolmanda } side } sideme } 0	aastat } numbrit } raamatut } tuulikut } sipelgat } lagedat } kolmandat } kolmat } sidet } -t	aastasse } numbrisse } raamatusse } tuulikusse } sipelgasse } lagedasse } kolmandasse } sidemesse } -sse	aastate } numbrit } raamatute } tuulikute } sipelgate } lagedate } kolmandate } sidemete } (-te)	aastaid } numbreid } raamatuid } tuulikuid } sipelgaid } lagedaid } kolmandaid } sidemeid } -id	aastatesse } numbritesse } raamatutesse } tuulikutesse } sipelgatesse } lagedatesse } kolmandatesse } sidemetesse } (-te)sse	aastaise } numbri } raamatu } tuuliku } sipelga } lage } kolmanda } side } vokaal + -i } (-i)sse
V. -ne- ja -s-llitellised tüved	1. teine katkine sõprus õpilane kirjutus kõnelemine 2. vaene teos punane katuse vastastikune	teine } katkise } sõpruse } õpilase } kirjutuse } kõnelemise } vaene } teose } punase } katuse } vastastikuse } (-se)	teist } katkist } sõprust } õpilast } kirjutust } kõnelemist } vaest } teost } punast } katust } vastastikust } (-s)t	teisesse ~ teise } katkisesse ~ katkisse } sõprusesse ~ sõprusse } õpilasesse ~ õpilasse } kirjutusesse ~ kirjutusse } kõnelemisesse ~ kõnelemisse } vaesesse } teosesse } punasesse } katusesse } vastastikusse } (-se)sse	teiste } katkiste } sõpruste } õpilaste } kirjutuste } kõnelemiste } vaeste } teoste } punaste } katuste } vastastikuste } (-ste)	teisi } katkisi } sõprusi } õpilasi } kirjutusi } kõnelemisi } vaeste } teoseid } punaseid } katuseid } vastastikuseid } (-s)i (-se)id	teistesse } katkistesse } sõprustesse } õpilastesse } kirjutustesse } kõnelemistesse } vaestesse } teostesse } punastesse } katustesse } vastastikustesse } (-ste)sse	teisesse } katkisesse } sõprusesse } õpilasesse } kirjutusesse } kõnelemisesse } vaestesse } teosesse } punasesse } katusesse } vastastikusse } (-s)i (-sei)sse
VI. Kahesilbised astmevahelduslikud nimetav (ja osastav) tüved, omastav nõrgas astmes	1. sõda mägi sepp jõud ahi oder maastik 2. käsi uus keel vars kaas	n. a. } sõja } mäe } sepa } jõu } ahju } odra } maastiku } käe } uue } keele } varre } kaane } 0	t. a. } sõda } mäge } seppa } jõudu } ahju } otra } maastikku } kätt } uut } keelt } vart } kaant } -t	t. a. n. a. } sõtta ~ sõjasse } märke ~ mäesse } seppa ~ sepassse } jõudu ~ jõusse } ahju ~ ahjusse } otra ~ odrasse } maastikku ~ maastikusse } kätte ~ käesse } uude ~ uuesse } keelde ~ keellesse } varde ~ varresse } kaande ~ kaanesse } sisehäälikute pikenemine -sse	sõdade } mägede } seppade } jõudude } ahjude } otrade } maastikkude } käte } uute } keelte } varte } kaante } t. a. (-de) n. a. (-te)	t. a. } sõdu ~ sõdasid } seppi } jõude } ahje } otri } maastikke } käsi } uusi } keeli } varsi } kaasi } -u, -i, -e -sid	sõdadesse } mägedesse } seppadesse } jõududesse } ahjudesse } otradesse } maastikkudesse } kättesse } uutesse } keeltesse } vartesse } kaantesse } t. a. (-de)sse n. a. (-te)sse	sõjusse } seppisse } jõuesse } ahjesse } odrisse } maastikkesse } käsisse } uusisse } keelisse } varsisse } kaasisse } -u -i } -e } -sse (-i)sse
VII. Kahesilbised astmevahelduslikud nimetav (ja osastav) tüved, omastav nõrgas astmes	1. mõte ratas 2. tütar 3. liige	t. a. } mõtte } ratta } tütre } liikme } 0	n. a. } mõtet } ratast } tütarit } liiget } -t	t. a. } mõttesse } rattasse } tütresse } liikmesse } -sse	n. a. } mõtete } rataste } tütarde } liikmete (t. a.) } (-te) (-de)	t. a. } mõtteid } rattaid } tütreid } liikmeid } -id	n. a. } mõtetesse } rattatesse } tütarde } liikmetesse (t. a.) } (-te)sse (-de)sse	t. a. } mõtteisse } rattaisse } tütreisse } liikmeisse } + vokaal } (-i)sse

Ülesanne 8. Määrata käändkonnad ja rühmitada nende järgi, lisades põhikäanded: kirjutaja, auto, truu, ohvitser, süda, komitee, riie, üks, mal, tegu, aednik, nool, mätas, liimit, uudis, okas, kaar, seff, aken, kapital, püü.

Pealkirjaks: Käändkonnad. Näit.:

1. truu — truu — truide — truid.

Ülesanne 9. Talitada samuti sõnadega: viies, trofee, kliima, püha, sade, kasukas, teema, muu, soodne, tatar, varss, hüüd, tuli, kakao, sohva, meeskond, seadus, pannal, laegas, eestlanna, organisatsioon, kolhoos, heinaline.

§ 10. Pööramistabel.

A. Pöördelised muuted.

Kõneviisid	Ajad	Isikuline tegumood				Umbisikuline tegumood	
		Jaatav kõne			Eitav kõne	Jaatav kõne	Eitav kõne
		1. pööre	2. pööre	3. pööre	Kõik pöörded		
I. Kindel kõneviis	Olevik	<i>ma toon, õpin, hakkän me toome, õpime, hakkame</i>	<i>sa tood, õpid, hakkad te toote, õpite, hakkate</i>	<i>ta toob, õpib, hakkab nad toovad, õpivad, hakkavad</i>	<i>ei too, ei õpi, ei hakka</i>	<i>tuuakse, õpitakse, hakatakse</i>	<i>ei tooda, ei õpita, ei hakata</i>
	Lihtminevik	<i>ma tõin, õppisin, hakkasin</i> <i>me tõime, õppisime, hakkasime</i>	<i>sa tõid, õppisid, hakkasid</i> <i>te tõite, õppisite, hakkasite</i>	<i>ta tõi, õppis, hakkas nad tõid, õppisid, hakkasid</i>	<i>ei toonud, ei õppinud, ei hakanud</i>	<i>toodi, õpiti, hakati</i>	<i>ei toodud, ei õpitud, ei hakatud</i>
	Täisminevik	<i>ma olen toonud, õppinud, hakanud</i> <i>me oleme toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oled toonud, õppinud, hakanud</i> <i>te olete toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta on toonud, õppinud, hakanud</i> <i>nad on toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei ole toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>on toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei ole toodud, õpitud, hakatud</i>
	Ennemindevik	<i>ma olin toonud, õppinud, hakanud</i> <i>me olime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa olid toonud, õppinud, hakanud</i> <i>te olite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oli toonud, õppinud, hakanud</i> <i>nad olid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei olnud toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oli toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olnud toodud, õpitud, hakatud</i>
II. Tingiv kõneviis	Olevik	<i>ma tooksin, õpiksin, hakkaksin</i> <i>me tooksime, õpiksime, hakkaksime</i>	<i>sa tooksid, õpiksid, hakkaksid</i> <i>te tooksite, õpiksite, hakkaksite</i>	<i>ta tooks, õpiks, hakkaks</i> <i>nad tooksid, õpiksid, hakkaksid</i>	<i>ei tooks, ei õpiks, ei hakkaks</i>	<i>toodaks, õpitaks, hakataks</i>	<i>ei toodaks, ei õpitaks, ei hakataks</i>
	Täisminevik	<i>ma oleksin toonud, õppinud, hakanud</i> <i>me oleksime toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>sa oleksid toonud, õppinud, hakanud</i> <i>te oleksite toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ta oleks toonud, õppinud, hakanud</i> <i>nad oleksid toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>ei oleks toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>oleks toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei oleks toodud, õpitud, hakatud</i>
III. Käskiv kõneviis	Olevik	— <i>toogem, õppigem, hakakem</i>	<i>too, õpi, hakka</i> <i>tooge, õppige, hakake</i>	<i>toogu, õppigu, hakaku</i>	<i>1. ärgem toogem, ärgem õppigem, ärgem hakakem</i> <i>2. ära too, ära õpi, ära hakka</i> <i>ärge tooge, ärge</i> <i>õppige, ärge</i> <i>hakake</i> <i>3. ärgu toogu, ärgu</i> <i>õppigu, ärgu</i> <i>hakaku</i>	<i>toodagu, õpitagu, hakatagu</i>	<i>ärgu toodagu, ärgu õpitagu, ärgu hakatagu</i>
IV. Kaudne kõneviis	Olevik	<i>ma, me</i> <i>toovat,</i>	<i>sa, te</i> <i>õppivat,</i>	<i>ta, nad</i> <i>hakkavat</i>	<i>ei toovat, ei õppivat, ei hakkavat</i>	<i>toodavat, õpitavat, hakavat</i>	<i>ei toodavat, ei õpitavat, ei hakavat</i>
	Täisminevik	<i>ma, me</i> <i>olevat toonud,</i>	<i>sa, te</i> <i>õppinud,</i>	<i>ta, nad</i> <i>hakanud</i>	<i>ei olevat toonud, õppinud, hakanud</i>	<i>olevat toodud, õpitud, hakatud</i>	<i>ei olevat toodud, õpitud, hakatud</i>

§ 11. Pöördkondade tabel.

Ühtemoodi pöörduvad sõnad koondatakse pöördtüüpidesse, ühesuguste muutelõppudega pöördtüübid — pöördkondadesse.

Pöördkonnad	Pöördtüübid	-da-tegevusnimi	Olevik	Lihtminevik	-nud-kesksõna	Umbisikuline olevik	-tud-kesksõna
I. Ühesilbised tüved	1. saama sõõma 2. käima	saada } süüa } käia } -a, -da	saan } sõõn } käin } -n	sain } sõin } käisin } -in -sin	saanud } sõõnud } käinud } -nud	saadakse } süüakse } käiakse } -akse -dakse	saadud } sõõdud } käidud } -tud
II. Kahesilbised astmevahelduseta ja enamasilbised tüved	1. elama pettuma 2. kirjutama esitlema 3. kõnelema 4. olema esiteleva	elada } pettuda } kirjutada } esitleda } -da kõnelda } olla } esitella } -a	elan } pettun } kirjutan } esitlen } kõnelen } olen } esitelen } -n	elasin } pettusin } kirjutasin } esitlesin } kõnelesin } olin } esitelin } -in -sin	elanud } pettunud } kirjutanud } esitlenud } kõnelnud } olnud } esitelnud } -nud	elatakse } pettutakse } kirjutatakse } esitletakse } kõneldakse } ollakse } esitellakse } -takse -dakse -akse	elatud } pettutud } kirjutatud } esitletud } kõneldud } oldud } esiteldud } -tud -dud
III. Kahesilbised astmevahelduslikud tüved: -da-tegevusnimi tugevas, olevik nõrgas astmes	1. lugema õppima 2. saatma andma laulma seisma	t. a. } lugeda } õppida } -da saata } anda } -a laulda } -da seista } -ta	n. a. } loen } õpin } saan } annan } laulan } seisan } -n	t. a. } lugesin } õppisin } saatsin } andsin } laulsin } seisin } -sin	t. a. } lugenud } õppinud } saatnud } andnud } laulnud } seisnud } -nud	t. a. } loetakse } õpitakse } saadetakse } antakse } lauldakse } seistakse } n. a. } -takse -dakse t. a. }	t. a. } loetud } õpitud } saadetud } antud } lauldud } seistud } n. a. } -tud -dud t. a. }
IV. Kahesilbised astmevahelduslikud tüved: -da-tegevusnimi nõrgas, olevik tugevas astmes	1. hüppama 2. õmblema	n. a. } hüpata } õmmelda } -ta -da	t. a. } hüppan } õmblen } -n	t. a. } hüppasin } õmblesin } -sin	n. a. } hüpanud } õmmelnud } -nud	n. a. } hüpatakse } õmmeldakse } -takse -dakse	n. a. } hüpatud } õmmeldud } -tud -dud

Ülesanne 16. Määrata pöördkonnad ja rühmitada nende järgi, lisades -da-tegevusnime, oleviku ja tud-kesksõna: puutama, lendlema, jooma, küsima, rüüpama, niitma, panema, vettima, põdema, võrdlema, katma, mõtisklema, kontrollima, ketrama, kujuteleva, harjutama, näima, kuduma, puiklema, tapma, neelama, pügama. Pealkirjaks: Pöördkonnad. Näit.:

I. jooma — juua — joon — joodud.

Ülesanne 17. Talitada samuti pöörd sõnadega: oskama, tukkuma, jõudma,

rabelema, veenma, organiseerima, laadima, maitsma, maitsema, nuhtlema, pöörama, pöörma, kaema, muldama, kiskuma, tootma, kaotama, puuduma, sulgema, sulguma.

Ülesanne 18. Pöörata sõnu: 1) võtma, leppima, kittima, pakkuma ja 2) lippama, ruttama, hakkama tabelis nr. 3 antud muudetes (ainult I muude, käskivas kõnev. kõik muuted). Märkida, missugustes muudetes on tüves k, p, t ja missugustes kk, pp, tt esimese ja teise rühma sõnadel.

TRÜKIKODA „HANS HEIDEMANN“
Vallikraavi 4

KONTROLL NR. 2

Raamatus leiduva defekti korral
palume raamat tagastada ümber-
vahetamiseks ühes selle etiketiga.

Rbl. 1.10

A-17383

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00426567 6